

'החורש': ערש חיי הציבור הפוליטיים של תנועת העבודה

'תְּחִינָה יָדֵי כָּל אֲחֵינוּ הַמְּחֻנָּנִים
עֲפָרוֹת אֶרְצֵנוּ בְּאֶשֶׁר הֵם שָׁם'
(ח"נ ביאליק, 'בְּרַפְתָּ עִם')

מבוא

ברל כצנלסון קבע את 'החורש' ככותל המזרח של החיים הפוליטיים בתנועת העבודה, כאשר פסק בסדרת הרצאותיו ב'בית רוטנברג' בחיפה בשנת 1944: "'החורש" היה הניסיון הראשון והיחיד המוצלח לגבש את הקשרים של כלל הפועלים – עד קום ההסתדרות.¹ 'החורש', אשר נוסד בגליל התחתון לפני 100 שנים, היה אחד הגופים הייחודיים שנוצרו בימי העלייה השנייה, לצדם של 'בר-גורא', ה'קולקטיב' בסג'רה, כינרת, 'אחוזת בית', 'השומר' ודגניה. אין תמה ש'החורש' הותיר את חותמו על תקופת העלייה השנייה, עד שאין כמעט חיבור או מחקר היסטורי הדנים בשנים אלה שדבר קיומו ופועלו נפקד מהם.²

ואולם בניגוד ליתר הגופים שנזכרו לעיל, אשר נדונו רבות בחקר התקופה, המידע על 'החורש' דל להפליא.³ פרטים בסיסיים ביותר עליו, כגון תאריך ייסודו, מספר חבריו והנסיבות והמועד של

1 ב' כצנלסון, 'פרקים לתולדות תנועת הפועלים', כתבי ב' כצנלסון, יא, תל-אביב תש"ט, עמ' 167. גישה זו אומצה בחלק מהכתיבה ההיסטורית על 'החורש'. ראו למשל: ד' קלעי, העלייה השנייה, תל-אביב תש"ו, עמ' 76; צ' רוזנשטיין, תולדות תנועת הפועלים בארץ-ישראל, א, תל-אביב תשט"ו, עמ' 109.
2 ראו למשל: א' ביי, תולדות ההתישבות הציונית מתקופת הרצל ועד ימינו³, תל-אביב תשי"ד, עמ' 44; י' פרנקל, נבואה ופוליטיקה: סוציאליזם, לאומיות ויהודי רוסיה, 1862-1917, תל-אביב תשמ"ט, עמ' 442-440.
3 ראו למשל בעניין זה את הערתה של מ' שילה, 'התכניות להקמת חוות-הלימוד החקלאית הציונית הראשונה והביקורת עליהן', קתדרה, 19 (ניסן תשמ"א), עמ' 200.

הפסקת פעילותו, אינם ידועים לאשורם וטרם לובנו במחקר די הצורך. כמה טעמים יסודיים יש לעיסוק ב'החורש': הרצון להבין את תפקידו ואת השפעתו בכל הנוגע לתחילת מפעל ההתיישבות העובדת; הצורך בבירור יחסיו עם מפלגות הפועלים, 'הפועל הצעיר' ו'פועלי ציון', כנדבך בתיאור ובניתוח של התהליך שהוביל להקמתה של הסתדרות העובדים הכללית; ריבוי הגרסאות שקיימות בספרי ההיסטוריה על הארגון ועל פעולותיו; התהייה על מידת חשיבותו של 'החורש' בתולדות תנועת העבודה בשחר ימיה.

הטענה המרכזית שתוצג במאמר זה היא שפעולת 'החורש', בתורת גוף א-פוליטי וחף מהטיות מפלגתיות במכוון, הייתה בדיעבד בעלת משמעות פוליטית מרחיקת לכת בחיי תנועת העבודה והיישוב. 'החורש' היווה מסגרת פוליטית יחידה למפגש של פועלים בלתי מפלגתיים ושל כאלה שהיו מזוהים עם מפלגות שונות, שהציבה במרכז פעילותה את העניין המקצועי, והקפידה לראות בו את תכלית הקמתה וטעם קיומה. אחת השאיפות המהותיות שעמדו ביסוד הקמת 'החורש' הייתה הרצון להשיג תיאום והבנה הדדית בקרב ציבור הפועלים. על מנת ליצור מערכת פוליטית שמעמידה את העבודה בלבד במרכז הווייתם, היה על הפועלים לצאת מאזור יהודה. באזור זה העסיקו את מפלגותיהם סוגיות עקרוניות ויומיומיות מגוונות, ופעילותם נתחמה על ידי אישים וגופים אחרים שפעלו בזירה הציבורית היישובית. הדמויות העיקריות שהיו מעורבות בפעילותו השוטפת של 'החורש' לא עשוהו מנוף לקידום קריירה ציבורית, ואישים בעלי שאיפות פוליטיות מוצהרות לא נמנו עם פעיליו הבולטים. זו גם אחת הסיבות לחסר בתייעוד על אודותיו.

בפתח המאמר אעסוק בתכנית 'החורש', וזאת על סמך תעודה עלומה אשר חוברת בידי אליעזר שוחט ושלמה צמח בראשית 1907, ושהיא הפרוגרמה המכונה התכנית הראשונה של 'החורש'. לאחר מכן אברר מה הייתה מעורבותו של 'החורש' בדיונים שהתקיימו בחוגי הפועלים ביוני 1908 בנוגע להשתתפותם בייסוד החווה בדלייקה, הלוא היא כינרת, ואבחן את הסיבות שהביאו בהמשך להתפרקות 'החורש'. המאמר ייחתם במחלוקת שהתלקחה בין ותיקי תנועת העבודה כשבאו לציין מלאות חמישים שנה להקמת 'החורש'. חלקים מהמאמר נסמכים על דברים שכתב שלמה צמח, שנמנה עם מייסדי 'החורש', ועסק בהזדמנויות שונות בקורותיו. זוהי מסוג המכשלות המזומנות למבקש לשחזר את העבר, אך השתדלתי להתייחס באורח ביקורתי וזהיר לתיאוריו, לנפותם ולהעמידם במבחן הסבירות בהתחשב בממצאים ההיסטוריים הזמינים.

הסתדרות 'החורש' פעלה בגליל בשנים 1907-1909, והיא הושתתה על הפלחות, עבודת הפלחה. השם שנבחר להסתדרות נשאל מהשפה הערבית. לפועל הערבי שעבד בפלחה קראו חֶרַת. להבדיל מ'פועל' או 'עובד' – מונחים שהיו שגורים אז במחנה הפועלים המתהווה, הקיפו את כל המלאכות וכווננו אל האדם יותר מאשר אל עבודתו – הבליט המונח 'חורש' סוג מסוים של מלאכה, משלח יד ותעודה שאינה מכוונת לכבוש את העבודה ככללותה אלא שמה דגש מובהק על עבודת האדמה ועל ראייתה כאמצעי מכריע בהגשמת הציונות.⁴

4 ש' צמח, בראשית: לתולדות ההתיישבות העובדת בארץ, תל-אביב תש"ו, עמ' 66-67.

לעומת גופים אחרים שנוצרו בימי העלייה השנייה – המפלגות ('הפועל הצעיר' ו'פועלי ציון'), 'בר-גורא', ה'קולקטיב' בסג'רה, 'השומר', ו'עבודה' (שנקרא גם לגיון העבודה) – נבע ייחודו של 'החורש' מהיותו פתוח וכללי. התפקיד הארגוני של 'החורש', הבהיר כצנלסון, היה לייצג את הפועל שהגיע מיהודה לחפש עבודה בגליל. ייעודו של 'החורש' היה לגבש את 'הכלל ככלל',⁵ כלומר לפעול למען האינטרסים והמאויים של ציבור הפועלים במנותק מזיקות, משיקולים ומאילוצים מפלגתיים. כצנלסון, שהגיע לארץ בשלהי תקופת פעילותו של 'החורש', ונמנה עם מנהיגי קבוצת הפועלים הבלתי מפלגתיים, ראה בייעוד שקבע לעצמו 'החורש' את ייחודו, את סוד כוחו ואת קסמו. הארגון הגלילי, שרחק ממאבקי הכוח שהתנהלו בין מרכזי המפלגות במרכז הארץ, ביכר לנתק את עצמו מהשפעתן הישירה ונהג לבחון את הסוגיות העומדות על הפרק תוך התמקדות בצרכים הבסיסיים ובמטרות היסוד של הכלל הפועלי. כל פועל יכול היה להצטרף לארגון ללא שום מגבלה. חברי 'החורש' לא היו קבוצה נבחרת, נבדלת ומתבדלת, שהשתייכות אליה חייבה משמעת מיוחדת ודיונים סגורים או חשאיים על אופני התנהלותה; דפוסים כאלה היו מקובלים באותה תקופה הן משום שהפועלים ייבאו ארצה דרכי ארגון קונספירטיוויות שהיו נהוגות במהפכה הרוסית בשנת 1905, והן בגלל המגבלות שהטיל השלטון העות'מאני בארץ על ניהול החיים הציבוריים. גם לאלהו גולומב קסמה התפיסה ה'פתוחה והכללית' שעמדה ביסוד 'החורש', בניגוד למגמות המסתגרות והאליטיסטיות המובהקות שהנחו את חברי 'בר-גורא' ו'השומר'.⁶ מי שעמדו מאוחר יותר על יד ערש כינון של שתי המסגרות המקיפות המשמעותיות ביותר שנוצרו בתקופת היישוב בארץ-ישראל – הסתדרות העובדים וה'הגנה' – תיארו את התובנה העקרונית שהנחתה את 'החורש' כראשונית וכפורצת דרך, על אף זמניותו, ארעיותו והמספר המועט יחסית של חבריו. בפרספקטיבה של שלושים שנה ראו גולומב וכצנלסון ב'החורש' גורם שיצר קווי מתאר ודפוסי יסוד שבלעדיהם לא הייתה משכילה תנועת העבודה לעמוד ביעדים ובשאיפות שהציבה לעצמה. במציאות הפועלית של ימי העלייה השנייה נבעה הקמת 'החורש' מנסיבות אחרות לחלוטין. הוא היה אחד מפרות הכישלון לגבש הבנה בין הפועלים לאיכרים על בסיס האינטרס הלאומי המשותף. כישלון זה הוביל לחיפוש אפיקים חלופיים להשגת שאיפות הפועלים בזירה הארץ-ישראלית.⁷ 'החורש' התגלה כמסגרת לפיתוח חיי ציבור אשר התבררו ככר מבטיח לעשייה חלוצית ממניעים ציוניים, ופילסו דרך ליצירת מפעל ההתיישבות העובדת כאחד מביטוייה המרכזיים של תנועת העבודה.

תכניות 'החורש'

הגליל, על אף היותו 'החלקה היותר טובה של א"י', תואר בגיליון הראשון של 'הפועל הצעיר', שנדפס באוקטובר 1907, כמעין 'terra incognita' [ארץ לא נודעת] בשביל האמיגרנט העברי'. באזור יהודה,

5 כצנלסון (לעיל, הערה 1), עמ' 166-167.

6 א' גולומב, חביון עוז, א, תל-אביב תש"ז, עמ' 341.

7 י' גורני, 'בחבלי תמורה: להתפתחות רעיון ההתיישבות העובדת', בדרך, ב (תשכ"ח), עמ' 71.

נכתב שם, מביטים על פועל מהגליל כעל 'בריה משונה'.⁸ בהשוואה לאזור יהודה הצטיין הגליל במושבות צעירות, שהיו פזורות על פני שטח נרחב, והציעו תנאי טבע יפים וייחודיים. הצעירים, שרצו להינזר מחיי המסחר והרוכלות ה'גלותיים' ולהשתקע בחיק הטבע ובעבודה הפיזית, מצאו בפרדסי יהודה מענה חלקי בלבד לשאיפותיהם. העבודה החד-גונית והמכנית, כגון חפירת בורות, לא סיפקה את מאווייהם המוצהרים להתנסות במגוון סוגי עבודה, לשקט נפשי, לאווירת חופש ולפשטות הליכות, שיאפשרו תחושת יצירה בראשיתית של הוויית חיים.⁹

בינואר 1906 עלה אליעזר שוחט לגליל. הוא היה ממייסדי 'הפועל הצעיר' באוקטובר 1905 והדמות בעלת המשקל הראשונה מקרב ציבור פועלי העלייה השנייה שבאה לעבוד בגליל. עד מהרה הוא ניגש לארגון את עמיתיו באזור. במכתב ששלח ב-4 בפברואר לחברו יוסף שפירא, שהיה במלחמיה (מנחמיה), מכתב שעניינו הפרוזאי הוא תנאי העבודה במקום, החל שוחט לבדוק חלופות שייסיעו לקליטתם של פועלים נוספים בגליל. בערבו את משאלות לכו ברוח הרומנטית אשר שרתה עליו 'בעולם החדש' שבא בשעריו, חתם שוחט את מכתבו, שבדיעבד התברר כי היה ניצן ראשון להתארגנות הפועלית השיטתית בגליל, במילות שירו של ביאליק שהובאו כמוטו למאמר זה.¹⁰ כעבור חודשיים כתב מזכיר הוועד המרכזי של 'הפועל הצעיר', רפאל סורדלוב, לפועלים במלחמיה ובמסחה (כפר-תבור), עדכן אותם על דבר הקמת 'הפועל הצעיר', ציין שמצויים בקרבם כשלושה עשר פועלים המזדהים עם 'הפועל הצעיר' וביקש מהם להקים סניף של המפלגה בגליל. סורדלוב הוסיף כי לנוכח המשבר ביחסים עם האיכרים בפתח-תקווה, חלק מהפועלים שיגיעו בקרוב ארצה עתידים להיות מופנים לגליל, ועל החברים המזדהים עם 'הפועל הצעיר' להניח תשתית לקליטתם בעבודה, שכן 'עלינו להשתדל בכל האפשרות לכבוש את הגליל בעבודה ובחריצות רבים'. בשולי הדברים הוא הזכיר את פנייתו של המורה ארליך ממסחה לוועד המרכזי שידאג להעלאת חמישה-עשר פועלים לגליל, וציין כי הם מטפלים בכך.¹¹ זהו הרקע ההיסטורי לחיבור התכנית הראשונה של 'החורש'.

בתולדות העלייה השנייה מוכרת התכנית של 'החורש' שפורסמה בדצמבר 1908 בירחון 'הפועל הצעיר'. כן ידוע שכאשר הוקם 'החורש' נכתבה עבורו בידי אליעזר שוחט ושלמה צמח תכנית אחרת, אך זו אבדה ברלקה בסג'רה וספק אם יש העתק להן.¹² לפני שאציג תכנית זו, שאבדה לכאורה,

8 אבן ניסן |מ' ניסנבאום|, 'מכתבים מהגליל', הפועל הצעיר, חשוון תרס"ח (אוקטובר-נובמבר 1907). במאמר זה נזכר לראשונה ברפוס דבר קיומו של 'החורש': 'יש לנו גם הסדרות ששמה: "החורש", ע"ד תולדותיו וקיומו יש הרבה לכתב – לכן נעזב זה על פעם אחרת'.

9 'תמצית הפרטי-כל של האספה הכללית הרביעית', הפועל הצעיר, חשוון תרס"ט (נובמבר 1908); ד' בן-גוריון, 'ביהודה ובגליל', קובץ 'השומר', תל-אביב תרצ"ז, עמ' 262-263; ש' מלכין, עם העליה השנייה: זכרונות, תל-אביב תרפ"ט, עמ' 20; גולומב (לעיל, הערה 6), א, עמ' 341-342.

10 'שפירא, עבודה ואדמה, תל-אביב תשכ"א, עמ' 80-82.

11 סורדלוב אל חברינו הפועלים במלחמיה ומסחה, י"ד באייר תרס"ו (9 באפריל 1906), אה"ע, IV-402-1-127B. למשבר עם האיכרים בפתח-תקווה ראו: שפירא (שם), עמ' 64-67.

12 ש' צמח, "החורש", דבר, כ' בניסן תשי"ח (10 באפריל 1958); הנ"ל, 'אליעזר שוחט', י' שפירא (עורך), אליעזר שוחט: עליו, בנתיבו, לזכרו, תל-אביב תשל"ג, עמ' 23-24.

ראוי לציין למען הדיוק ההיסטורי שגם זו כנראה אינה התכנית הראשונה, שכן 'החורש' במתכונתו העובדית נוצר במסחה בשנת 1906. את היזמה לייסודו ואת תכניתו הגה וניסח חבר 'הפועל הצעיר' אשר ארליך, שהחליף זמן מה קודם לכן את יוסף ויתקין בתפקיד מורה המושבה. בתקנות שחיבר ארליך, ואשר שוחזרו לימים על ידי יצחק שרפמן על סמך זיכרונו האישי, בלטו שלושה עיקרים: שם הארגון הוא 'החורש', שהוא סמל האדמה; הארגון הוא בלתי מפלגתי; חבר 'החורש' אינו יכול להחזיק ברכוש פרטי, ואם יש לו כזה או שהוא שואף לכך – הוא מוצא אוטומטית מן הארגון. נראה שהתקנות הללו חוברו בתקופה שבה הגיע שוחט לגליל, ולדברי שרפמן הוא הביע את הסכמתו המלאה לתקנות שהוצעו.¹³

כעבור כמה שבועות או חודשים – אין מידע מוסמך בנדון – חיברו שוחט וצמח את אותה תכנית שאבדה כביכול. השניים נמנו עם מייסדי מפלגת 'הפועל הצעיר' באוקטובר 1905, וצמח היה זה שטבע באפריל באותה שנה את המושג 'כיבוש העבודה'. צמח עלה לגליל עם שמונה בחורים נוספים באוקטובר 1906, בעקבות פנייתו של שוחט ועל אף רתיעתו של יוסף אהרנוביץ, מראשי 'הפועל הצעיר', אשר טען כי הפעילות בגליל עתידה לפגוע ברעיון כיבוש העבודה. לדברי צמח רוב הפועלים בגליל באותה תקופה היו חברי 'הפועל הצעיר', אף שהיו בו גם חברי 'פועלי ציון' וגם כאלה שלא היו חברים בשום מפלגה. מתווה התכנית שורטט בשיחות שקיימו שוחט וצמח בטיוליהם בגליל בימי שבת. באחד מימי החורף שבהם שבתו הפועלים מעבודה, בשלהי 1906 או בראשית 1907, התכנסו כשלושים מפועלי הגליל בסג'רה על פי הזמנתם של שוחט וצמח. במעמד זה נוסד 'החורש', הוקם ועד שהיו חברים בו שוחט, ישראל בצר וצמח, ונקבעה תכנית 'החורש'. צמח, שהיה מזכיר הוועד, הפקיד עותק של התכנית בתכריך עם תעודות ואיגרות אצל אחד מיידידיו האיכרים בסג'רה, אבל ביתו של אותו איכר עלה באש והמסמכים נשרפו. צמח הוסיף: 'התקנות הללו מעולם לא באו בדפוס, וספק אם יש העתק להן'.¹⁴

עותק של תכנית זו אותר בארכיונו של יהודה לייב מגנס.¹⁵ הנסיבות שבהן הגיעה תכנית 'החורש' לידי מגנס אינן ידועות ואפשר רק לשערן. מגנס ביקר בארץ ביולי 1907 והעניק למפלגת 'פועלי ציון' סכום כסף מסוים לשם מימון הוצאות שליחתו של ישראל שוחט, אחיו של אליעזר, כציר לקונגרס הציוני השמיני.¹⁶ שוחט שהה קודם לכן בגליל התחתון לצורכי הבראה, עבד וסייר במושבותיו במסגרת הכנותיו לקראת נסיעתו לקונגרס. ייתכן שתכנית 'החורש' הגיעה אל מגנס כחלק מתהליך הסדרתה של תרומה זו. אפשרות אחרת היא שהדבר אירע חודשים ספורים מאוחר יותר, דרך מניה וילכושביץ (שוחט), שקשרה קשרים עם מגנס בארצות-הברית בשלהי 1906 ושבה ארצה בספטמבר 1907. בין כך ובין כך ברור שווילכושביץ ביקשה להסתייע בקשריו של מגנס עם בעלי ממון יהודים

13 'י' שרפמן, 'ראשונים', 'י' עוגן (עורך), אשר היה, תל-אביב תשי"ז, עמ' 102-103.

14 צמח, 'אליעזר שוחט' (לעיל, הערה 12), עמ' 21-22; הנ"ל, סיפור חיי, כפי שנרשם בידי ע' צמח, ירושלים ותל-אביב תשמ"ג, עמ' 62-65.

15 'תכנית החורש', אמתעי"י, P3/782.

16 'י' שוחט, 'שליחות ודרך', ספר 'השומר': דברי חברים, תל-אביב תשי"ז, עמ' 13; ש' טבת, קנאת דוד: חיי דוד בן-גוריון, א, ירושלים ותל-אביב תשל"ז, עמ' 506.

בארצות-הברית לצורך השגת כספים עבור יזמות שונות שהגו פועלי הגליל, ונראה שתכנית 'החורש' נמסרה למגנס כעדות וכביטוי להלך מחשבתם, לשאיפותיהם ולרצינות כוונותיהם.¹⁷

לדברי צמח הוא כתב את התכנית, שוחט עבר עליה ותיקן, ואז היא הובאה לפני אספת חברי 'החורש' להחלטה ולאישור. תיאור זה הולם את מערכת היחסים ביניהם: צמח הצעיר והסוער, בן התשע-עשרה ובעל היד הקלה בכתיבה, ולעומתו שוחט המתון והמיושב, בראשית שנות השלושים לחייו, אשר כבר אז נחשב בחוגי הפועלים למעין אורים ותומים ענוותן. מהתכנית שחיברו נעדרה התייחסות כלשהי אל הערבים. צמח ציין לימים כי הם רצו בתחילה לשלב בתכנית סעיף העוסק בערבים: 'הרבה נמלכנו בדבר וסוף סוף ותרנו, שלא יראה הענין כגנדרנות'.¹⁸ העיסוק בסוגיה שקצרה ידם להתמודד עמה ברצינות נתפס כיומרה, ושמא מוטב היה למעט לעסוק בה ככל האפשר מחמת חולשתם הרבה של היהודים באותה תקופה. עניין נוסף שהשניים נמנעו מלהצהיר עליו במפורש היה התקווה שפירושה הממשי של הגשמת מטרות 'החורש' היא התיישבות עובדת בלא בעלים ובלא פועלים, וזאת שמא יתפרש הדבר כרברכנות וקלות דעת. לכן התמקדו התקנות בעיקר בהכשרת הפועלים לעבודה בגליל ובהענקת תחושה כי אחריותו של הפועל למתרחש באזור חורגת מתחומי שעות עבודתו ונוכחותו הארעית אצל מעביד כזה או אחר.¹⁹

תכנית 'החורש'

א. מטרותנו

בהכירנו כי אחד האמצעים העיקריים והיסודיים להתגשמות הציוניות היא עבודת אדמה הפשוטה, שמנו לנו למטרה לברוא ולסדר אלמנט בריא של פועלים עובדי אדמה בארץ-ישראל (חורשים).

ב. עבודתנו

1. להרבות במושבות ארץ-ישראל העוסקות בעבודת אדמה הפשוטה את מספר הפועלים העברים.
2. לעשות תעמולה רחבה בין כל חברינו הפועלים על דבר נחיצות אלמנט של פועלים, שילמד לדעת את עבודת אדמה הפשוטה.
3. לדאוג להטבת מצבם החמרי והרוחני של החברים, ולתכלית זו אנחנו מיסדים קופות הלוואה משותפות, מתעסקים בהמצאת עבודה בשביל החברים וממציאים ספרים ועיתונים, ועוד.
4. לסדר את היחס בין הפועל לבין בעליו.

17 לקשר שהתקיים באותה עת בין וילבושביץ למגנס ראו מכתבה אליו מ-28 בספטמבר 1907: 'ר' ריינהרץ, ש' ריינהרץ ומ' גולני (עורכים), עם הזרם ונגדו: מניה שוחט: איגרות ותעודות, 1906-1960, ירושלים תשס"ה, עמ' 54; טבת (שם), עמ' 135.

18 צמח אל ש' דיין, 21 בינואר 1936, אה"ע, IV-114-2; צמח, 'אליעזר שוחט' (לעיל, הערה 12), עמ' 21.

19 שם, עמ' 23.

20 'תכנית החורש' (לעיל, הערה 15).

ג. הסתדרותנו

1. בכל מקום שנמצאת קבוצה של פועלים חברי 'החורש', שמספרם אינו עולה על חמשה, בוחרים באחד שינהל כל עניני הקבוצה. מחמשה עד עשרה – בשניים, מעשרה ומעלה בשלושה, וכל ועדי הקבוצות מתחברים לוועד מרכזי אחד המנהל את כל עניני האגודה, ברשותו להוציא מכתבים קבוציים, להמציא אנפורמציות על דבר עבודה ולבוא בחבור תמידי את כל סניפי 'החורש'.
2. כל חבר מכניס בשליק אחד לחודש 'תרומת החברים'; 8 מטליקים לחדש קפת ההלוואה והשאר להוצאות הכלליות של 'החורש'.
3. פעם בחודש מתאסף הוועד. כשמוצא לנחוץ הוא קורא לאספה גלילית. אספה כללית פעם בשנה – בסוכות.

ד. יחסנו להסתדרויות

'החורש' מכיוון שהוא מורכב מחברי הסתדרויות שונות, עומד ברשות עצמו במה שנוגע להתגשמות מטרתו המיוחדת, ובנוגע לשאר השאלות והענינים הרי כל חבר נשאר נאמן את הגדרתו הקודמת.

קבוצת פועלי הגליל 'החורש'²⁰

בשנה הראשונה לקיומו הייתה פעילותו של 'החורש' דלה, והתכניות ששרטטו חבריו נותרו בעיקרן על הנייר.²¹ ההתעלמות המוחלטת של תכנית 'החורש' מחיי העיר ומבעיותיו של הפועל השכיר במושבה נבעה מן המציאות הגלילית, אך היא התפרשה כחריגה מן הנוסחאות השגורות ביהודה באשר לתפקידי הפועלים בחברה היישובית.²² דבר קיומו של 'החורש' עורר התנגדות רבה ב'הפועל הצעיר', והיו שראו בהקמתו וב'אידיליה הגלילית' הבלתי מפלגתית שנוקמה בו מעין צעד של פרישה או למצער התרחקות בלתי נסבלת מן הבעיות שבהן מתחבטת המפלגה ומהשקפותיה. ב-7 בספטמבר 1907, לקראת כינוס אספת הצירים של 'הפועל הצעיר' ב-28-30 בחודש, נאם צמח באספה פתוחה שהתקיימה בפתח-תקווה 'על ערך עבודת הארמה הפשוטה בכלל וכבוש העבודה בגליל בפרט'. נאומו עורר 'ויכוחים חמים'.²³ לדברי צמח הוא הקדים לבוא ליהודה כדי ליישר את ההדורים עם אהרנוביץ, שחשש כי ההליכה לגליל חותרת תחת הגשמת עקרון כיבוש העבודה, וכדי להבהיר לו שאין ב'החורש' משום פגיעה בנאמנות ל'הפועל הצעיר' שכן התארגנות על בסיס בלתי מפלגתי

21 צמח, 'החורש' (לעיל, הערה 12).

22 י' קולת, 'אליעזר שוחט ו"הפועל הצעיר": אמיתות ותמורות', שפירא (לעיל, הערה 12), עמ' 29.

23 נ.י.קי'נ' טברסקי, 'במפלגה', הפועל הצעיר, חשוון תרס"ח (אוקטובר-נובמבר 1907). ראו גם: י' שפירא, הפועל הצעיר: הרעיון והמעשה, תל-אביב תשכ"ח, עמ' 39-40.

היא בבחינת הכרח בגליל.²⁴ כעבור שבועיים דרש אהרנוביץ באספת צירי 'הפועל הצעיר' לפרק את 'החורש' או להפכו לסניף של המפלגה בגליל. שוחט וצמח דחו את התביעה, שכן ראו ב'החורש' גוף העומד מעל המפלגות, והפתוח לכל אדם המקבל ומקיים את תקנותיו. הפשרה שהושגה באספה הייתה ששוחט וצמח יימנו עם חברי הוועד המרכזי של 'הפועל הצעיר', מבלי להשתתף בשיבותיו, וישלחו דיווחים על מעשיהם בגליל.²⁵ הדיונים שהתקיימו על ענייני 'החורש' עוררו תהודה בציבור הפועלים ביהודה, ובראשית אוקטובר יצאו עם צמח לגליל תשעה פועלים שביקשו למצוא שם מקום עבודה בסיועו של 'החורש'. נחום טברסקי, מבכירי המפלגה, ליווה את צאתם בברכה 'שימצאו ספוק רוחני בעבודתם הקשה, והעיקר – שימצאו מחקים...'²⁶.

מחקים אמנם נמצאו, אבל לאו דווקא אלה שלהם פילל טברסקי. בחודשים ספטמבר-נובמבר 1907 עלו פועלים נוספים לגליל, עקב הקשיים במציאת עבודה ביהודה, ועל רקע הקמת ה'קולקטיב' בסג'רה ביזמתה של וילבושביץ, בין השאר כדי לתת לחברי מסדר 'בר-ג'ורא' בהנהגתו של ישראל שוחט זירה ראויה לתחילת פעילותם.²⁷ חלק ניכר מהם היה מזוהה עם מפלגת 'פועלי ציון'. בנובמבר 1907 היה מספרם של הפועלים היהודים בגליל כשבעים ושניים. מחציתם לערך היו מאורגנים במסגרת 'החורש'. מרבית הפועלים בגליל עברו בסג'רה, והיתר התחלקו בעיקר בין מלחמיה, מסחה וימ'ה (יבנאל). בכל אחת מארבע המושבות פעל סניף של 'החורש'. בשבתות נהגו חברי ועד 'החורש' לבקר בסניפים ולבחון את מצב הפועלים ותנאי עבודתם. באותה תקופה עברו במושבות היהודיות כ-400 פועלים ערבים, ובחלק ניכר מהן מורגש היה 'פחד הערבים'.²⁸ ה'קולקטיב' פעל מנובמבר 1907 עד אוגוסט 1908. הדומיננטיות של חבריו בחיי הפועלים בגליל באה לידי ביטוי גם בהצטרפותם ל'החורש'. הצטרפותם לא עברה בלי משכר. לאחר שהעבודה בחווה בסג'רה נמסרה לידי ה'קולקטיב' תוך התעלמות מוועד 'החורש' נטש צמח את סג'רה ולמעשה את מעורבותו הרבה בהכוונת פעילות 'החורש' והלך לעבוד במטולה.²⁹

על רקע התמורה בהיקף נוכחות הפועלים בגליל חוברה בדצמבר 1907 התכנית השלישית של 'החורש', בעקבות אספה כללית של פועלי הגליל שהתקיימה ביבנאל. יושב ראש האספה היה שמואל ורשבסקי (יבנאלי), וקטע מהפרוטוקול שלה מצוי ברשותנו. בהתאם להצעתו של אליעזר שוחט סוכם כי האספה תתנהל בידיש, כדי שכל הנוכחים יוכלו להבין את הנאמר בה. משפט המפתח בפרוטוקול העברי של הדיון נאמר על ידי אליעזר שוחט: 'מדבר ע"ד [על דבר] נחיצות החורש בתור אלמנט של פועלים בעבודת האדמה הפשוטה ומוצא את המקצוע הזה ליסוד בבנין המדינה'.³⁰ חלקו הראשון של

24 צמח (לעיל, הערה 4), עמ' 66; צמח אל י' שפירא, 27 בדצמבר 1966, אה"ע, IV-104-123-11.

25 צמח, 'החורש' (לעיל, הערה 12); הנ"ל (לעיל, הערה 14), עמ' 66-67.

26 צמח (לעיל, הערה 14) עמ' 66-67; טברסקי (לעיל, הערה 23).

27 מ' שוחט, 'ראשית "השומר" וא' קראוזה', איש-האדמה: לרבי אליהו קראוזה לחציויובל השנים מיום בואו לכהן כמנהל במקוה-ישראל, תל-אביב תרצ"ט, עמ' 58-59; שוחט (לעיל, הערה 16), עמ' 16.

28 בן-חיה ומ' סמילנסקי, 'הפועל הגלילי', הפועל הצעיר, ניסן-אייר תרס"ח (מאי 1908); בצר אל י' בן-צבי ור' ינאית בן-צבי, 21 במרס 1962, אה"ע, IV-104-7-29.

29 צמח, 'החורש' (לעיל, הערה 12).

30 שם; קטע מפרוטוקול של אספה של פועלי הגליל, אה"ע, IV-114-1. קטע הפרוטוקול הועבר לארכיון העבודה בשנת 1945 על ידי רוד יורעאלי (רובין) מהמושבה כינרת, שהיה אחד מחברי ה'קולקטיב' והשתתף באספה זו.

המשפט שאוב ישירות מהתכנית השנייה של 'החורש', שכתב צמח, וחלקו השני מופיע בסעיף הראשון של התכנית החדשה שקבע 'החורש' בישיבה זו.³¹ התכנית המעודכנת פורסמה ברבים בדצמבר 1908, וניכרים בה אותות ההשפעה האידאולוגית של מפלגת 'פועלי ציון' ושל הצטרפות חברי מסדר 'בר-גורא' ל'החורש'. הדבר התבטא במישורים אחדים: בנימת מלחמת המעמדות אשר נשזרה בהבחנה בין האיכרים העובדים בנטיעות לבין האיכרים העובדים בפלחה; בהדגשה שהפלחים קשורים יותר לארץ והם לוחמים טובים יותר; ברצון המוצהר שהובע בתכנית להנהיג בין החברים התעמלות וללמד אותם לאחוז בנשק; בהבהרה שחבר באגודה יכול להיות כל פועל במושבות הפלחיות, ובכללם שומרים, רועים וחולבים; בקרבה הרבה בסגנון ובניסוחים בין תכנית זו לתכנית 'השומר' שפורסמה ב'הפועל הצעיר' ב-1 ביולי 1909.³² להיסט הדגש בפעילות 'החורש' כך שתכלול את כיבוש השמירה היו גם ביטויים מעשיים, למשל באוגוסט-ספטמבר 1908 מילא ועד 'החורש' תפקיד פעיל במאבק המוצלח לשילובם של חברי 'בר-גורא' בשמירה על מסחה.³³

ב-10 בדצמבר 1907 כתב דוד רובין, חבר ה'קולקטיב' בסג'רה, אל מנחם אוסישקין, ראש ה'ועד האודסאי', שעסק בגיוס תמיכה למען ההתיישבות, ותיאר את הלך הרוח ואת הגישה שהדריכו באותה שעה את 'החורש'. נקודת המוצא שלו הייתה הוויכוח שהתלהט בימים ההם בחוגי התנועה הציונית בין הדוגלים בציונות מדינית לבין חסידי הציונות המעשית. רובין גרס כי בניית הבית הלאומי צריכה להתחיל 'לא מן הגג' כי אם 'מן היסוד', באמצעות התיישבות המבוססת על 'עבודת האדמה הפשוטה'. זמנם של החלוצים, הדגיש, טרם עבר (בשנת 1907!), שכן מצבה של ארץ-ישראל 'עורגה פראי [...] ולכן פה ובכל הארצות האי קולטוריות נצטרך להלחם במדה ידועה [ההדגשה במקור] עם הפראים'. לנוכח מציאות זו צריך להכין ולפתח טיפוס אנושי של 'איכר-חיל' המורגל לתנאי העבודה והאיכרות, ואשר במשך הזמן אפשר יהיה לחנכו ולהקנות לו את 'רגש ההגנה העצמית'. רובין הוסיף: 'מי הוא הכוח שיארגן, ויסדר ויכין את העלמנט [כך] הזה? אגודת "החורש" בגליל (מטרת "החורש" לפתח בא"י פועלים עובדי אדמה הפשוטה בריאים בגופם וברוחם)'. רובין ציין כי בסג'רה נמצאים כעת עשרה פועלים שקיבלו עליהם לעבוד את עבודת האדמה הפשוטה, וביניהם נמצאת גם 'העלמה מניה וילבושביטש'. היא עוזרת לנו בשאיפותינו'. מסקנתו של רובין הייתה שחיוני לשכנע את יק"א להשקיע את כספיה בארץ-ישראל לצורך קידום מטרה זו, משום ש'היעוד שלנו צריך להיות לא כבוש העבודה כי אם כבוש הארץ [ההדגשה במקור]'.³⁴ הרברים שהביא רובין מתכנית 'החורש' זהים כמעט למטרה של 'החורש' כפי שנקבעה בתכנית השלישית שלו, שפורסמה בפומבי רק כעבור שנה: 'לכן הצבנו לנו למטרה לפתח בארצנו אלמנט של פועלים פלחים בריאים בגופם וברוחם'.³⁵ רובין לא היה חבר ב'בר-גורא' ובהמשך ב'השומר', וממילא לא היה בכחינת שותף-סוד המצוי ברזי כוונותיהם של וילבושביטש

31 נאמר בו: 'בין כל העבודות הנחוצות להשגת מטרתנו בארץ צריכה האכרות לתפס מקום בראש, כי האדמה היא היסוד של כל מדינה' ('תכנית "החרש"', הפועל הצעיר, כסלו תרס"ט [נובמבר-דצמבר 1908]).

32 'תכנית "השומר"', הפועל הצעיר, י"ב בתמוז תרס"ט (1 ביולי 1909).

33 ב"צ דינור (עורך ראשי), ספר תולדות ההגנה, תל-אביב תשט"ו, א, חלק ראשון, עמ' 209-212; 'גולדשטיין, בדרך אל היעד: בר-גורא והשומר 1907-1935, [תל-אביב] תשנ"ד, עמ' 23-25.

34 רובין אל אוסישקין, ה' בטבת תרס"ח (10 בדצמבר 1907), אצ"מ, A24/60/16.

35 'תכנית "החרש"' (לעיל, הערה 31).

וישראל שוחט. ברם נראה כי מכתבו משקף את הלך הרוח ואת המגמות שרווחו בחוגם באשר לסדרי העדיפויות ולדגשים שחיוני להקנות לפועלים הנמצאים בגליל. אף שאליעזר שוחט הוסיף להיות הדמות המרכזית ב'החורש' – כפי שעולה גם מהסכם ההתקשרות בין ועד המושבה מסחה לבין ישראל שוחט (שהיה חבר בוועד 'החורש', אך שימש בעיקר כמוציא ומביא בענייני שמירה)³⁶ – הרי בהדרגה הלכה וגברה השפעתם של חברי 'בר-גאורא' באגודת 'החורש'. נראה שהקביעה המופיעה ב'ספר תולדות ההגנה' כי השפעתם 'היתה מכרעת', נכונה ביסודה מאז המאבק על השמירה במסחה ואילך, ובמיוחד מאז אספת 'החורש' שהוקדשה לנושא ההגנה ב-29 באוגוסט 1908. ואולם התמורה הזו הייתה כרוכה בעימותים ובמחלוקות, שכן חלק מהפועלים גרסו כי על הפועל היהודי 'לכבוש רק את העבודה, ואין לחלום על יצירת כוח מזוין'.³⁷ מנגד אליעזר שוחט, אף שלא נמנה עם הפעילים בתחום השמירה, ראה בה סוג של מעשה קטן שאין ערוך לערכו והשפעתו: 'דומים הם לטיפת תמצית חזקה, קטנה היא הטיפה אך פעולתה גדולה'.³⁸

בשלוש התכניות של 'החורש' בולטת העובדה שמדובר היה בגוף המתפקד על בסיס דמוקרטי. הייתה זו דמוקרטיה גם אם מביאים בחשבון את מעורבותו הפעילה, אך החשאית, של מסדר 'בר-גאורא' בכל הנעשה בו. פועלו של 'החורש' העיד על רצונם של פועלים בגליל ליצור גוף שיהיה מנותק ממרכזי המפלגות ביפו ובירושלים, ואשר ייתן מענה ממשי לשאיפה לגבש שכבה חברתית שעבודתה מותאמת לצורכי הקיום הלאומי היהודי בגליל. צמח טען לימים שחשיבותה המהותית של הסתדרות 'החורש' בתולדות תנועת העבודה היא בהיותה 'נקודת מעבר רעיונית בין כיבוש העבודה לבין ההתיישבות החקלאית', ובלשון ציורית יותר: 'מתחת השם "החורש" הסתתרה גם התקווה וגם המשיכה אל רגב העפר'.³⁹ ואמנם בהשוואה ליהודה התנאים האובייקטיביים בגליל תאמו יותר את רעיון ההתיישבות ופחות את רעיון העבודה השכירה. ברוח זו קבע אליעזר שוחט באחת מאספות 'החורש' כי מטרת האגודה היא 'לברוא אלמנט של מתיישבים'.⁴⁰ הקשר המהותי בין הפועל לבין התיישבות שאינה לשמה אלא היא מרכיב התואם את האינטרס הלאומי וניזון מכוח מניעים ציוניים, היה העיקרון היסודי שעליו עמד שוחט כאבן הראשה של 'החורש' בגלגוליו השונים. עם זאת רבים מהצעירים שבאו לגליל, במיוחד אלה שנמנו עם חוגי 'פועלי ציון', ראו כיעד עיקרי את יצירתו של פרולטריון חקלאי ולא שאפו להתיישב על הקרקע.⁴¹ נוסף על כך ההיבט של כיבוש העבודה, קרי השלטת עבודה עברית במשקים יהודיים ודחיקת הערבים מהם, התקיים בגליל כנרדף בהסתגלות הפועלים לעבודה בתור חֲרָת.⁴²

36 דינור (לעיל, הערה 33), א, חלק שני, עמ' 816-817.
 37 שם, א, חלק ראשון, עמ' 211-212; מ"ט, 'כרוניקה', הפועל הצעיר, תמוז-אב תרס"ח (יולי-אוגוסט 1908) (החוברת יצאה באיחור בגלל מהפכת 'התורכים הצעירים', ונכלל בה מידע גם מחודש ספטמבר).

38 שין 'א' שוחט, 'סג'רה', הפועל הצעיר, טבת תרס"ט (ינואר 1909).
 39 צמח אל דיין (לעיל, הערה 18); צמח אל י' שוחט, 8 במאי 1958, ארכיון גנוים, א-41036 (המכתב לא נשלח).

40 א' שוחט, בנתיבי עבודה: רשימות, דברים, מכתבים, תל-אביב 1967, עמ' 38. האספה שבה נאמרו הדברים התקיימה ככל הנראה בשנת 1908, אך מועדה אינו ברור.

41 קולת (לעיל, הערה 22), עמ' 30; פרנקל (לעיל, הערה 2), עמ' 439.

42 [ש' יבנאלין, 'סג'רה (ממכתב פרטי)], הפועל הצעיר, טבת תרס"ח (דצמבר 1907).

באספת הצירים של 'הפועל הצעיר' שהתכנסה בראשית יוני 1908 בפתח־תקווה התלקה פולמוס לוחט על היכולת המעשית להגשים את עקרון כיבוש העבודה. באספה נשא יוסף ויתקין את נאמו הידוע בזכות כיבוש הקרקע, היינו התיישבות, על השבון ההתמקדות בכיבוש העבודה, וזאת על רקע אווירת היאוש שהחלה לחלחל באותה עת בחוגי הפועלים עקב התחושה שאין ביכולתם להגשים את שאיפותיהם הציוניות ולהתמיד בעבודה הפיזית. דברי ויתקין התקבלו באספה בתגובה צוננת, ובהמשך אף נשללו בחריפות על ידי אהרנוביץ בירחון 'הפועל הצעיר', שביטא את עמדתה התקיפה של המפלגה בזכות ראיית ההתפרנסות של הפועל השכיר מעבודתו במושבה כניצבת במרכז חייה הרעיוניים והארגוניים.⁴³ ואולם זמן קצר לאחר מכן כתב אהרנוביץ: 'לנו [לפועלים] אסור לעמוד מרחוק, בעת שעומד איזה דבר חדש להברא בא"י, אנחנו צריכים להשתתף באופן אקטיבי בכל דבר חדש, ולעזור להתפתחותו, אם הוא רק מסגל להביא תועלת מאיזה צד שהוא למטרותנו העיקרית, מבלי להתחשב כלל, ממי יצאה האיניציאטיבה'.⁴⁴ באותו יום שבו נאם ויתקין באספת הצירים של 'הפועל הצעיר', התכנסה בִּיְמָה אספה כללית של ארגון 'החורש'.

המחלוקת ב'החורש' על העלייה לדלייקה בשנת 1908

באפריל 1908 בישר משה ברמן, אגרונום שהועסק על ידי המחלקה הארץ־ישראלית של ההנהלה הציונית, לצבי יהודה, חבר מפלגת 'הפועל הצעיר', על רעיון ההתיישבות באדמת דלייקה שיזמה ה'חברה להכשרת היישוב' בראשותו של ארתור רופין, מנהל 'המשרד הארץ־ישראלי'. הפנייה ליהודה הייתה למעשה מעין פרס על הצלחתו בשיכוך זעמם של הפועלים שעצים שנועדו ליער הרצל נשתלו בידי ערבים במשתלה בבית־עריף. יהודה צירף אליו שישה מחבריו וכן נגר מראשון־לציון (פייטלסון), והם עלו לגליל בראשית יוני⁴⁵ בברכת 'הפועל הצעיר':

שם הפירמה המתיסדת ע"י החברה (ה'חברה להכשרת היישוב') הוא 'כנרת' [...] תשעה פועלים (מאלה שעברו בלוד והוכיחו לה' ברמן בפועל, כי אפשר...) הוזמנו ונשלחו כבר ל'כנרת'; אליהם יספחו עוד אחדים מהגליל, והעבודה תתחיל בקרוב. אנחנו מקוים, כי החברה לא תשתמש באידיאליסמוס היתרה של הפועלים לרעתם ותשתדל להקל את תנאי קיומם הקשה על השרה השמם תחת כפת השמים הלוהטים.⁴⁶

שאלת תנאי הקיום של הפועלים בעמק הירדן הייתה עניין לעתיד לבוא. בינתיים העיבה על בואה של חבורת הפועלים לדלייקה מחלוקת חריפה, הן בחוגי התנועה הציונית והן בהסתדרות 'החורש', באשר

43 'קולת', 'הפועל הצעיר': מכיבוש העבודה לקידוש העבודה', בדרך, א (תשכ"ז), עמ' 41-43; גורני (לעיל, הערה 7), עמ' 81-82. המגמות השונות ב'פועלי ציון' בנושא ההתיישבות אינן מתוארות כאן, משום שאין עדות שהייתה להן השפעה כזו או אחרת על 'החורש'. על מגמות אלה ראו: שם, עמ' 74-76.

44 'אהרנוביץ', 'מלחמת המעמדות ומלחמת הקיום (לשאלת תכסיסי הפועלים העברים בא"י)', 'הפועל הצעיר', סיוון תרס"ח (יוני 1908). אהרנוביץ עמד לומר דברים אלה בהרצאה במסגרת אספת הצירים של 'הפועל הצעיר' שהתקיימה בראשית יוני, אך מקוצר זמן התבקש לוותר על הנאום ולפרסמו בביטאון המפלגתי.

45 'צ' יהודה, 'עם העלייה לדלייקה', תלמים, סיוון תרצ"ח (יוני 1938), עמ' 15-21; ביי (לעיל, הערה 2), עמ' 40-43. לדיון בוהות השמונה ראו: ר' פרנקל, 'יוסף בוסל, הקומונה החדרתית והיווצרות הקבוצה', הציונות, ד (תשל"ה), עמ' 46-47.

46 'כרוניקה', 'הפועל הצעיר', ניסן-אייר תרס"ח (אפריל-מאי 1908).

לכראיותו של המהלך. ערעורם של גורמים שונים בתנועה הציונית והטענות שהעלו ב'החורש' נגד התקציב ואופני הניהול הצפויים של החווה בדלייקה, הוצגו כבהירות במחקר שיחודה מרגלית שילה לנושא. היא הדגישה כי ב'החורש' חייבו עקרונית את הקמת החווה וראו בה חיזוק לעבודה העברית בארץ. לענייני ראוי להבליט שניים מממצאיה: ראשית, שהמוסדות המיישבים הם שהציבו לפני הפועלים את יעד ההתאכרות, עוד לפני שהיה הדבר לתפיסה הדומיננטית בקרבם. שנית, שהתגובה של אגודת 'החורש' – בוודאי בהשפעת התנסות חבריהם ב'קולקטיב' בסג'רה, בהנהגתם של וילבושביץ, ישראל שוחט, ישראל גלעדי וסעדיה פז – הייתה שהשכר אינו המניע העיקרי לעבודת הפועל, אלא רצונו להיות שותף בניהול העבודה ובסידורה. ביטוי המפתח להבנת האופן שבו ביקשו חברי 'החורש' לראות את ראשית מפעל ההתיישבות בעמק הירדן – 'צנועה ושתקנית' – הלם יותר מכול את מזגם של שני חברי הוועד המרכזי שלו באותה עת, אליעזר שוחט וגלעדי.⁴⁷

ועד 'החורש' פנה אל קבוצת הפועלים שהגיעה לגליל והתאכסנה במלחמיה, והזמין לאספה כללית של 'החורש'. הללו אמנם 'הביטו על באי כוח "החורש" מלמעלה למטה', אך לבסוף התרצו לכוא. האספה כונסה בביתו של אהרן פיתלסון ביבנאל ב-6 ביוני 1908.⁴⁸ הוויכוח שהתקיים בה על העלייה לדלייקה הוצג עד כה במחקר מכלי שני בלבד.⁴⁹ הדיון שיובא להלן מבוסס על פרוטוקול האספה. כמו מרבית אספות הפועלים שנערכו באותן שנים, ובכללן אלו של 'החורש', התנהלה אספה זו ככל הנראה בידיש. הפרוטוקול המצוי בידניו הוא בעברית, ומובאים בו בצורה מפורטת עיקרי העמדות שהביעו הדוברים.⁵⁰ לפי עדויות מאוחרות, שאין להן ביטוי בפרוטוקול עצמו, האספה נוהלה על ידי דוד גרין (בן-גוריון).⁵¹

אליעזר שוחט פתח את האספה והציג את הסוגיה המעשית העומדת לביורו: 'ברמן בתור מנהל החווה'. סוגיה זו ניזונה מהערכתם של הפועלים כי לנוכח ניסיון העבר בחדרה, בבן-שמן ובמקומות נוספים אין ברמן ראוי לתפקיד, משום שאינו מקפיד להעניק עדיפות לעבודה עברית ואינו רגיש די הצורך לשאיפתם להשתתף בקביעת סדרי עבודתם ואורחות חייהם. ואולם מעבר לנושא הקונקרטי עמדה על סדר היום סוגיה מהותית: מידת הלגיטימציה שיש ל'החורש' לדון בנושא שהחליטה עליו המנהיגות הציונית בארץ, והיחס של 'החורש' אל החווה ואל הגורמים בתנועה הציונית שיזמו את הקמתה. שוחט ציין כי לאספה הכללית קדמו דיונים בסניפים של 'החורש', ושבלטה בהם התנגדותם הנחרצת של כל הפועלים למינוי ברמן למנהל החווה.

יהודה, שדיבר בשם קבוצת הפועלים שבאו מיהודה, ערער על הלגיטימציה של 'החורש' בתורת

47 שילה (לעיל, הערה 3), עמ' 198-201.

48 בצר אל בן-צבי וינאית בן-צבי (לעיל, הערה 28).

49 ראו למשל: שילה (לעיל, הערה 3), עמ' 200-201; ר' בנימין, "מן השעה הראשונה", הפועל הצעיר, סיוון תרס"ח (יוני 1908); 'כרוניקה', שם; מלכין (לעיל, הערה 9), עמ' 20; יהודה (לעיל, הערה 45) עמ' 19-20; י' בלוך, 'מראשית כנרת ורגניה', ב' חבס (עורכת), ספר העליה השניה, תל-אביב תש"ז, עמ' 403-404.

50 פרוטוקול אספת 'החורש', אה"ע, IV-104-88-18. תוכן הוויכוחים שהתנהלו באספה מובא בפרוטוקול שברשותנו לא על פי סדר הנואמים, אלא על פי נושאי הנואמים.

51 קלעי (לעיל, הערה 1), עמ' 76; ב' חבס, בן-גוריון ודורו, תל-אביב תשי"ב, עמ' 119. גרסתה נשענה על זיכרונותיו של יבנאלי, שדבריו היה מזכיר האספה.

אגודה פרופסיונלית-מקצועית לעסוק בשאלה הנדונה, שהיא כללית וחורגת מההקשר המצומצם של ענייני הפועלים בגליל. הוא הצהיר שאם החלטות האספה יישאו חן בעיניהם – יקבלו אותן, ואם לא – יוכלו להסתדר גם בלי גיבוי 'החורש'. אליעזר שוחט ובן-גוריון השיבו לו שכל דבר הנוגע להגשמת הציונות, והמתרחש בגליל ומבוצע על ידי פועלים – הוא מעניינו של 'החורש'. דברי יהודה מעידים על המתח הסמוי ששרר בין מרכזי המפלגות באזור יהודה – ובמקרה זה במיוחד הוועד המרכזי של מפלגת 'הפועל הצעיר' – לבין 'החורש' בגליל. סביר שיהודה לא היה מדבר בתוקף כה רב אלמלא ידע שיש לו בעניין זה גיבוי מראשי מפלגתו סורדלוב ואהרנוביץ.

הדוברים המרכזיים בוויכוח שהתלהט באספת 'החורש' היו בני משפחת שוחט, שהיו גם הדמויות הציבוריות הבולטות בין חברי 'החורש'. אליעזר הזהיר כי 'המשרד הארץ-ישראלי', שזה עתה קם, לא יוכל לשאת כבר בראשית דרכו משבר כה חריף: 'עלינו לחשב יפה את דרכנו. מה יאמרו הבריות; הפועלים אינם נותנים לעבוד בארץ. נהיה זהירים! אל נהיה דומים לאותו האיש שירא מפני מים, ולכן בראותו עב קטנה עולה, מיהר וקפץ אל תוך הנהר'. חרדתו מפני הצגתם של הפועלים כמי שמכבידים על יישוב הארץ נתקלה בתגובה נזעמת מצד ישראל, שתבע להילחם נגד הקמת החווה. הוא הילך אימים על יהודה וחבריו: 'אתם הולכים עתה לבנות, [אבל] מי יודע אם לא בעוד שנה ימכר כל הרכוש בפומבי ואחריות החרפה והיאוש שיבואו אחרי כן, האם הכנסתם אל תוך החשבון?'. כנגדו יצאה מניה שוחט (השניים נישאו חודש לכן) – היא הודתה כי ברמן משולל כל רגש, חוש והכרה לאומיים, כפי שהעידה נכונותו להעסיק ערבים בנטיעות עבור יער הרצל בתואנה שלא הספיק לחפש פועלים עבריים. ואולם היא ראתה בכך פועל יוצא מתמימותו של ברמן, ואילו ישראל השווה את התנהגותו לתגובתו של אוטו ורבורג, מנהל המחלקה הארץ-ישראלית בוועד הפועל הציוני, על עבודת הערבים בנטיעת יער הרצל: "מה הרעש אם עבדו איזו ערבים?" ממש כאותו גוברנטור הרוסי האומר: ומה הרעש אם נהרגו איזו יהודים'. מניה חלקה בחריפות על ישראל, שקרא להילחם נגד ההנהגה הציונית בראשות ורבורג, ה'יורקים בפנינו באופן כל כך גס' על ידי העמדת ברמן בראש החווה. היא ציינה כי התורמים להקמת החברה הארץ-ישראלית באים מחוגים פילנתרופיים שפועלם בארץ אינו נובע מהכרה ציונית עמוקה, אלא ממידת אמונם באדם זה או אחר. מניה התריעה כי פעולות מחאה רועשות יטרפדו את זרימתם של כספים שכל כך נחוצים לחברה שזה עתה קמה לצורך יישובה של ארץ-ישראל, ובפועל יחתרו תחת בסיס קיומה.

המחלוקת התנקזה לשאלה כפולה: האם נחוץ להחרים את החווה? והאם הדבר אפשרי באופן מעשי? ישראל שוחט דרש שלא לתת לברמן פועלים ואז הוא יאלץ להתפטר. לעומתו סברה מניה שעל הפועלים להראות את כוחם במעשים חיוביים ולא שליליים, ושמוטב ל'החורש' לנקוט עמדה ניטרלית ולהימנע מהחרמת החווה והפועלים ההולכים לעבוד בה. 'החפצים אתם', הצליפה, ש'מפני היראה בפני החורבן של עתיד-לבוא, נעשה בדינו את החורבן כעת?'. אשר לאפשרות יישום החרם, מתנגדיו התריסו כיצד יגיבו תומכיו אם במקום הפועלים שבאו מיהודה ייקח ברמן פועלים תימנים ומזרחיים. מצדדי החרם השיבו להם שברמן לא יוכל לנהל את החווה בלי פועלים מרוסיה, שכן 'האלמנט המקומי רחוק מעבודת האדמה, נוח להם יותר לעבוד בתור משרתים וכדומה, ולא לעבוד

עבודה קבועה, עבודה אגררית'. הפועלים יוצאי רוסיה הבלתי מאורגנים, כך שיערו תומכי החרם, לא יפעלו בניגוד להחלטתו של 'החורש'.

בסיום הדיון התקיימו שלוש הצבעות. תחילה היה על המשתתפים להחליט אם להתייחס להקמת החווה באופן ניטרלי. שיש-עשר פועלים צידדו בדעה זו, לעומת שבעה-עשר שתמכו בחרם. כאשר לחרם, השאלה הייתה אם משתמשים בכל האמצעים כדי להוציא אל הפועל (ולמעשה מונעים באופן פיזי את הליכת הפועלים לעבודה בכינרת) או מבכרים חרם פסיווי, שמשמעותו הצהרתית בעיקרה. בחרם פסיווי תמכו עשרים וחמישה משתתפים; בחרם אקטיווי תמכו שישה בלבד, והרוב התנגדו. הפור נפל אם כן על חרם פסיווי.⁵² בהכרעה שהתקבלה באה לידי ביטוי גם הסתת הדגש במושג כיבוש העבודה, ממאבק שחודו מכוון כלפי חוץ – נגד הערבים, נגד האיכרים במושבות וכדומה – למאבק שחודו מכוון כלפי פנים – לכבוש את עצמך לעבודה, תוך הדגשת ערכה של העבודה לתחיית הפרט והזכות המוסרית שהיא מקנה על הארץ, תורה שפותחה בעיקר בידי אהרן דוד גורדון.

קבוצת הפועלים שבאה מאזור יהודה הגיבה על תוצאות ההצבעה באמירה שהם יפנו למרכזי מפלגותיהם במרכז הארץ וימלכו בדעתם, אך למעשה לא חיכו לקבלת תשובה וכעבור יומיים יצאו לדליקה. למחרת, ב-9 ביוני, הודיעה אגודת 'החורש' לרופין שחבריה החליטו שלא לעבוד בחווה כל עוד ברמן מנהלה. עד כמה רחוקים היו אז הפועלים מפעילות פוליטית צרופה יעיד המשפט שבו חתמו את מכתבם: 'קשה מאוד לצאת בהאשמות נגד איש, אבל יש מצבים שאנוס אתה להתגבר על רגש האיסתנים שבך, אם הנך רואה נזק כללי משתיקתך'.⁵³ בראשית חודש יולי הודיעה הנהגת מפלגת 'הפועל הצעיר' לרופין כי לאחר שעיינה בטעמים שהובעו בפרוטוקול הדיון של 'החורש', אין היא רואה בהם טעמים 'מכריעים' להחרמתו של ברמן, ומעניקה גיבוי 'לחברינו שבדליקה "כנרת" לעבוד עד שיתברר "הדבר די צרכו"'. הנהגת המפלגה לא הסתפקה בכך והקדימה לתת פומבי לעמדתה מעל דפי ביטאונה, תוך הבהרה שבזכות פנייתה לרופין תינתן לפועלים 'דעה מיעצת' בניהול ענייני החווה.⁵⁴ סביר שלעובדה ששמונה מקרב תשעה הפועלים שהלכו לעבוד בכינרת היו חברי 'הפועל הצעיר'⁵⁵ נודע משקל מכריע בהחלטת הוועד המרכזי של המפלגה. בה בעת הבהירה העמדה הנחרצת שנקט 'הפועל הצעיר' כי בסוגיות החורגות בחשיבותן מתחומי הסדרת חיי היומיום של הפועלים בגליל, דעת המפלגה במרכז הארץ היא זו שגוברת. 'החורש' הסיר כעבור זמן קצר את החרם, שכן התברר שהוא חסר ערך, בעיקר לנוכח רצונם של פועלים נוספים להתקבל לעבודה בכינרת. בפברואר 1909 כבר עבדו בחווה ארבעים ושלושה פועלים.⁵⁶

52 פרוטוקול אספת 'החורש' (לעיל, הערה 50).

53 אגודת פועלי הגליל 'החורש' אל רופין, י' בסיוון תרס"ח (9 ביוני 1908), אצ"מ, L2/602.

54 סורדלוב, מזכיר 'הפועל הצעיר', אל רופין, ח' בתמוז תרס"ח (7 ביולי 1908), אצ"מ, L2/588; 'במפלגה', הפועל הצעיר, סיוון תרס"ח (יוני 1908).

55 ישראל קורנגולד היה חבר 'פועלי ציון'. השבעה שנמנו עם חברי 'הפועל הצעיר' היו: נתחום תנפילוב, יוסף אלקין, ישראל בלון, גרשון גרינפלד, צבי יהודה, משה טיומקין ואריה אברמסון. כעבור ארבעה ימים הצטרפה אליהם שרה מלכין, אף היא חברת 'הפועל הצעיר'. ראו: מלכין (לעיל, הערה 9), עמ' 21.

56 ר' בנימין דיווח שאגודת 'החורש' בטלה אותו [את החרם הפסיווי] בעגלה ובזמן קרוב, וחברי אגודה זו הם עתה ידידים נאמנים להאחווה החדשה'. ראו: ר' בנימין, 'שאלה גלויה', הפועל הצעיר, אלול תרס"ח (ספטמבר 1908); ביינ (לעיל, הערה 2), עמ' 47.

דווקא אהרנוביץ, בכיר דוברי 'הפועל הצעיר', שכה התנגד עד אז ל'החורש' וחשד במגמותיו, יצא בשצף קצף לגונן על החרם הפסיווי שהכריז 'החורש' מול התקפתו הנחרצת של ר' בנימין. האחרון, שהיה מזכיר כינרת בראשית ימיה, האשים את 'החורש' מעל דפי הביטאון המפלגתי כי יש בהתנהגותו 'כעין סטירת לחי' כלפי ההסתדרות הציונות וכלפי ורבורג העומד בראש מחלקתה הארץ-ישראלית. אהרנוביץ גרס כי לו הייתה אגודת 'החורש' או איזו אגודה אחרת מבצעת ניסיונות כגון אלה המבוצעים כעת בכינרת 'היינו בודאי מבקרים את מעשיה, אבל לא היינו מרעישים עולמות על זה'. לעומת זאת העובדה שההסתדרות הציונית, המוציאה עשרות אלפי פרנקים על דיפלומטיה, מכריזה מעל כל במה אפשרית שהיא 'הולכת לגשם את "המדינה היהודית" ע"י מעשים קטנטנים, זה עלבון גדול'.⁵⁷ כעבור שנים אחדות תיאר רופין בקונגרס הציוני האחד-עשר את אותו מעשה קטן: 'בראשית היתה הפעולה. שם הפעולה: כנרת'.⁵⁸

עם זאת ראוי לזכור כי תיאורו של אהרנוביץ לא היה מנותק מן המציאות האפורה והבלתי מבטיחה בעליל של חיי היומיום בגליל. בפרשת העלייה לכינרת נשתלבו להט של פולמוס וחילוקי דעות שחרגו באופן מהותי משגרת הפעילות של חברי ועד 'החורש', שהייתה חפה מתהילה וכרוכה במאמץ לא מבוטל לאחר יום של עבודה פיזית שוחקת ומתישה. כצנלסון תיאר ברבות השנים את פועלם בהוקרה שהתגנבה אליה נימת ביטול: 'את העבודה הציבורית עשו אנשים שעבדו אצל אכרים. בלילות או אחרי העבודה צריך היה ללכת מאכר לאכר, לעבור את כל המושבה מבית לבית: הנה בא פועל עברי. צריך למצוא בשבילו עבודה'.⁵⁹

גויעת 'החורש'

באספות הכלליות הרביעית והחמישית של 'הפועל הצעיר', שהתקיימו באוקטובר 1908 ובאוקטובר 1909, התקבלו פעם ועוד פעם החלטות שתבעו מחברי המפלגה בגליל לייסד סניף שיעמוד בקשר עם הוועד המרכזי ביפו.⁶⁰ ההחלטות החוזרות העידו יותר מכול על הבחירה של חברי 'הפועל הצעיר' העובדים בצפון לבכר את המשך הפעילות הבלתי מפלגתית במסגרת הסתדרות 'החורש' על פני מתן חותם של מפלגתיות להתארגנותם בגליל. מחלוקת זו באה לידי ביטוי גם בסיפור שחיבר צמח, ושהקדיש לאספה הרביעית המתכנסת, סיפור שכותרתו מיצתה את החזון הרעיוני שפיעם בחוגי מחנה הפועלים בגליל: 'חלום האכר'. 'חלום' זה נדחה על הסף באותה אספה, שהחליטה כי 'הפועל הצעיר' יוסיף לדבוק כבעבר בביצור מעמדם ומספרם של הפועלים העבריים בעיר ובכפר, ופסקה שבכך הושם

57 י"א נ' אהרנוביץ, "החטא וענשו" (תשובה ל"שאלה גלויה" ע"י הפה"צ אלול), הפועל הצעיר, תשרי תרס"ט (ספטמבר-אוקטובר 1908).

58 א' רופין, 'דרכנו בהתישבות: הרצאה בקונגרס הציוני ה"א בווינה בשנת 1913', הנ"ל, שלוש שנות בנין בארץ-ישראל, ירושלים תרצ"ז, עמ' 43.

59 ב' כצנלסון, 'העליה השניה': הרצאות ברל כצנלסון בפני הבחורות הסוציאליסטיות (1928), בעריכת א' שפירא ונ' אביר, תל-אביב תשנ"א, עמ' 86.

60 'תמצית הפרטי-כל של האספה הכללית הרביעית' (לעיל, הערה 9); 'במפלגה', הפועל הצעיר, חשוון תרס"ט (נובמבר 1908); 'מהחלטות האספה הכללית החמישית', שם, ז' בחשוון תר"ע (22 באוקטובר 1909).

קץ להצעות להתאכרות הפועלים.⁶¹ תמונת מצב זו לא נעלמה מעיניהם של משקיפים חיצוניים (אם כי אינטרסנטיים בדרכם), כגון מנחם שיינקין, אשר קבע כי גלוי וידוע שרוב הפועלים בגליל, שהם 'הפועלים האמיתיים', אינם שייכים לאחת ממפלגות הפועלים, שכן קצה נפשם במפלגתיות הקיצונית ביהודה והם מעדיפים על פני המפלגות הללו את הסתדרות 'החורש'.⁶² מהצד האחר של המתרס המפלגתי העניקה מפלגת 'פועלי ציון' גיבוי לפעילות חבריה במסגרת 'החורש', ונראה שחבריה, אשר ניחנו ביתר מודעות לחשיבותו של הסניף המפלגתי כנדבך בעשייתם הציבורית, קיימו קשר הדוק יותר עם המרכז. מדיווחיהם בראשית 1909 עולה כי בגליל עבדו באותה עת כמאה פועלים, כשישים מהם היו חברים ב'החורש', ומחציתם הזדהו עם 'פועלי ציון'.⁶³

באפריל 1909 נוסד 'השומר' בתורת אגודה מקצועית של שומרים; מסדר 'בר-גורא' הוסיף לכוונו מאחורי הקלעים, ו'פועלי ציון' העניקו לו את הגיבוי המפלגתי. בחודש אוגוסט נוסד 'לגיון העבודה' כשלוחה של 'השומר' – הוא נועד להרחיב בעקיפין את שורות 'השומר', ולהדגיש את ההיבט של חי החקלאות בפעילות הגוף הארגוני, תוך מחויבות למשמעת קפדנית ולחיים שיתופיים. פעילותו של הגוף החדש בסג'רה עוררה לא מעט מדנים בקרב הפועלים, שחלקם מיאנו להצטרף אליו, והחריפה את מגמות הפירוד ביניהם. ממילא היא כרסמה בסמכותו ובעצמתו של 'החורש', שכן התביעה של 'לגיון העבודה' מחבריו לנאמנות מוחלטת הקשתה לקיים מסגרת ארגונית הרואה עצמה אחראית לכלל ציבור הפועלים הגלילי.⁶⁴

אחת האספות הכלליות האחרונות של אגודת 'החורש' התקיימה בימה ב-11 בספטמבר 1909. על כושרה הארגוני של האגודה ועל אמצעיה הכספיים באותה עת מלמדת יותר מכול הערה שנרשמה בשולי ההזמנה לאספה: 'חברים! הננו מציעים לפניכם כי מי שיוכל יקח אתו "צידה לדרך" כי מפני הרבה סיבות שאינן תלויות בנו איננו יכולים להכין הכל פה במקום והחברים יסלחו לנו על זה'.⁶⁵ באספה נדונו חיכוכים שהתעוררו בין חברי 'עבודה' בסג'רה לבין פועלים אחרים במקום. לבד מכך אין בנמצא מידע על הדיונים שהתקיימו בה או הד כלשהו לדברים שנאמרו. בתקופה הנדונה עבדו בגליל 165 פועלים. בגליל התחתון עבדו 149 פועלים לעומת 131 איכרים.⁶⁶

ב-11 באוקטובר 1909 שבתו הפועלים בכינרת ארבעה ימים במחאה על אופן ניהול החווה בידי ברמן ועל כוונתו להעסיק בה פועלים ערבים. העוולות והחסרונות שתלו הפועלים בברמן – עד שיוכל היה 'להתהלל, כקרל מרקס בלונדון', כי 'הוא האדם היותר שנוא בכאן' – שיקפו בעיקר את

61 ש' צמח, 'חלום האכר', הפועל הצעיר, תשרי תרס"ט (אוקטובר 1908); משרד המרכז, 'מכתב חוזר מס' 1, שם, חשוון תרס"ט (נובמבר 1908).

62 מ' שיינקין, 'דברים כהויתם', הפועל הצעיר, כ"ז בתשרי תר"ע (12 באוקטובר 1909).

63 י' בן-צבי, 'הומר מקורי ל"החורש"', אב"ג, תכ"כ, 1965.

64 'מאורעות ומעשים', הפועל הצעיר, כ"ד בכסלו תר"ע (7 בדצמבר 1909); שוחט (לעיל, הערה 16), עמ' 22; גולדשטיין (לעיל, הערה 33), עמ' 30-31.

65 ועד 'החורש', כ"ב באלול תרס"ט (8 בספטמבר 1909), אה"ע, IV-114-1.

66 רחבי"א, 'קורספונדנציות: מכתב מהגליל (מספרים מלמדים)', הפועל הצעיר, כ"ח באלול תרס"ט (14 בספטמבר 1909); י' גלעדי, 'דברי ימי האגודה (רשימות מעובנות)', קובץ 'השומר' (לעיל, הערה 9), עמ' 12-13. נראה שהתיאור של אספת 'החורש' שהביא פז בזיכרונותיו, מכוון לאספה זו, אף שלפי דבריו אפשר להבין כי המדובר באספה שהתקיימה בפברואר 1910. ראו: ס' פז, זכרונות, חיפה תשכ"ג, עמ' 46-47.

מצוקת הקיום שבה התחבטו זה כבר.⁶⁷ ברמן הזעיק את רופין שיבוא מיד לטפל בבעיה, אך רופין נמנע מכך. על רקע זה התכנסה ב-6 בנובמבר אספת 'החורש'. הוחלט בה לתבוע מרופין לפטר את ברמן ממשרתו עקב כישלונו בניהול החווה, שבעטיו 'כנרת תחת להיות למופת להסביבה היתה ללעג ולקלס'. מכתבו של ועד 'החורש', שחובר בידי אליעזר שוחט, משה קריגסר (עמיעד) וחיים צימרמן, לווה באזהרה כי אם לא תמולא הדרישה, ינקטו הפועלים את כל האמצעים שבידם כדי לממשה.⁶⁸ בעקבות מכתב זה הגיע רופין לגליל כעבור שבועות אחדים. בפגישה שקיים בטבריה עם כותבי המכתב במחצית הראשונה של דצמבר הוא הציע למסור לניהולה של קבוצה מפועלי 'החורש' חלק מהחווה – את ארמת אוס-ג'וני – ושהם יעבדו אותה באחריותם, בלי מנהל ובלי משגיח. הצעה זו הובאה לפני אספת 'החורש' שהתקיימה באחת החושות ההרוסות למחצה בבית-גן, ליד יבנאל. הפעם, בניגוד למחלוקת שהתלקחה שנה קודם לכן בעת העלייה לכינרת, הושגה הבנה בין הזרמים השונים שהיו פעילים בגליל. הבנה זו השתקפה בהרכבה של 'קבוצת אומג'וני' – כפי שנהגו לקרוא לה פועלי הגליל – שעלתה על הקרקע ב-12 בדצמבר 1909, מסגרת שכונתה לראשונה במונח קבוצה. ההרכב של שבעת חברי הקבוצה התבסס על שקלול מושכל של נציגים מ'פועלי ציון', 'הפועל הצעיר', 'החורש', 'בר-ג'ורא', 'השומר', 'עבודה', עובדי חוות כינרת ו'הקומונה החדרתית'. אחד מראשיה, ישראל בצר, תיאר לימים את הרכבה כך: שלושה חברים וחברה מ'החורש', שניים מ'השומר' ואחד מיוצאי חוות כינרת. לאו דווקא הבחנה כזו או אחרת באשר להשתייכות ולנאמנות המוסדית של חברי הקבוצה לגורם זה או אחר היא מענייני כאן, אלא קביעתו של אחד מחבריה, חיים צימרמן, כי מה שאפשר את יצירת הרכבה היו 'אוויר הגליל ורוחו של א"ש [אליעזר שוחט] שהקדימו את אחוד פועלי הגליל ואפשרו שתוף כללי – למפעל – ובלי הרמת דגלים מיוחדים'.⁶⁹ הנכונות להיעתר לקריאתו של אליעזר שוחט לזנוח לשעה את החיכוכים המפלגתיים והארגוניים השגורים ולהעניק קדימות לשליחות שאליה תצא הקבוצה בשמם של כלל פועלי הגליל, היא שאפשרה את ההיענות לאתגר שהציב רופין לפני הפועלים. אלמלא הסתדרות 'החורש' לא ניתן היה להעלות על הדעת בנסיבות של אותם הימים בסיס ומצע להתכנסות ולדיון כאלה של כלל הפועלים.

העלייה לאוס-ג'וני הוצנעה תחילה על פי בקשת הפועלים ולא פורסמה. היא לא רק סימלה את פתיחתו של פרק חדש בקורות ההתיישבות בארץ-ישראל, אלא גם סימנה את סוף דרכה של הסתדרות 'החורש'. ישיבת ועד 'החורש' שאישרה את הצעת רופין הייתה ההתוועדות האחרונה של הארגון. התייעוד הפומבי האחרון לפעילותו הוא הודעה מ-11 בנובמבר 1909 שהתפרסמה ב'הפועל הצעיר',

67 ר' בנימין, 'על דבר כנרת (מן השעה האחרונה... מעין הסתוריה ומעין מכתב)', הפועל הצעיר, כסלו תרס"ט (דצמבר 1908). לימים כתב חיים צימרמן, איש 'הפועל הצעיר' שנמנה עם קבוצת אוס-ג'וני, על ברמן: 'חבל שלא נערך כערכו בחיי, אף לא נספד כהלכה במותו' (ח' מסטצ'קין [צימרמן], 'ערב דגניה', דבר, י"ד בחשוון תרצ"ו [10 בנובמבר 1935]).

68 ועד 'החורש' אל רופין, כ"ח בחשוון תר"ע (12 בנובמבר 1909), אצ"מ, א KKL3/100; ביין (לעיל, הערה 2), עמ' 48-49; מ' שילה, 'דגניה: דגם ראשון להתיישבות שיתופית על קרקע הלאום', קתורה, 39 (ניסן תשמ"ו), עמ' 91.

69 גלעדי (לעיל, הערה 66), עמ' 13; י' בצר, 'צריפנו הראשון בעבר-הירדן המזרחי', דבר, ט' בחשוון תרצ"ו (5 בנובמבר 1935); מסטצ'קין (לעיל, הערה 67); כצנלסון (לעיל, הערה 1), עמ' 165-166; פונקל (לעיל, הערה 45), עמ' 57.

ושבה מסר ועד 'החורש' כי אין במושבות הגליל מקומות עבודה לפועלים וכי לעת עתה הדרישה לפועלים 'חולה'.⁷⁰

גורמים אחדים הביאו לגוויעת 'החורש'. ראשית, עקב יכולים דלים בשנה הקודמת פחתה הדרישה להעסקת פועלים ועמה גם 'הנדידה של פועלינו ל"קליפורניה" של א"י – הגליל'. שנית, הפיזור הארגוני בקרב הפועלים בגליל הלך והתחדד. העובדה שנאמנותם של מעט יותר ממאה פועלים התפצלה למגוון גופים, כפי שהיה במקרה של 'קבוצת הכיבוש לאום-ג'וני', הקשתה במיוחד על 'החורש' לתפקד, משום שההשתייכות אליו הייתה על בסיס מקצועי בלבד ונטולת אמצעי משמעת.⁷¹ שלישית, מפלגת 'הפועל הצעיר' הפעילה על חבריה ברחבי הארץ, ובכלל זה בגליל, לחץ הולך וגובר 'לשכוח את שאיפותינו ה"אנטימפלגתיות"' ולארגן סניפים פעילים במקום לעסוק בחלומות שווא פרטיים על התאכרות.⁷² רביעית, אליעזר שוחט ובצר, שהיו חברי ועד 'החורש', נמנו עם שבעה הפועלים שהלכו לעבוד באום-ג'וני. המשימה התובענית שקיבלו עליהם בתור האחראים כלפי רופין להצלחת הפרויקט לא אפשרה להם להיות מעורבים באופן שוטף בהכוונת חיי הפועלים בגליל, והתרחקותם היחסית ממוקדי הפעולה בגליל התחתון הכבירה אף היא. השניים היו לצדם של גלעדי וישראל שוחט הדמויות הפעילות הבולטות ב'החורש' באותה שעה. לגלעדי ולישראל שוחט היו במקביל מסגרות פעולה אחרות, בדמות 'השומר ו'עבודה' {'לגיון העבודה'}. האינטרס שלהם בהמשך קיום 'החורש' ומידת מחויבותם לכך היו תלויים בדבקותם של אחרים בקיומו, ומשזו פחתה, הם הניחו ל'החורש' להתפוגג. בתודעת מרבית בני הזמן ממחנה הפועלים נותר הגליל כגדר פריפריה רחוקה ושכוחת אל, המנותקת מדופק החיים ומעבודת הכיבוש, שמרכזת ביהודה.⁷³

האקורד שחתם את קורות 'החורש' היה הניסיון להחיותו בשנת 1911. ב-3 באפריל נקראו פועלי הגליל להתכנס לוועידה שמטרתה הקמת 'התאגדות כללית'. יומי הכינוס היו אליעזר שוחט, בצר ופז, שנמנו בעבר עם הפעילים המרכזיים ב'החורש', ושהיו שקועים עתה בעבודתם במרחביה. יזמתם באה על רקע שביתה נוספת של פועלי כינרת, שהובילה להדחת ברמן ממשרתו, והרצון לגבש גוף שייצג את האינטרסים של פועלי הגליל במגיעיהם עם 'המשרד הארץ-ישראלי' וישרת את צורכיהם הקיומיים. אופייה של ההתאגדות החדשה היה אחת הסוגיות המרכזיות שנדונו בוועידה שהתקיימה ב-13-14 באפריל באום-ג'וני. מקצת המשתתפים ביכרו לחדש את פעילות 'החורש', בהניחם שדי ברצון הטוב של הפועלים להביאם להתלכד למען קידום שאיפותיהם. אחרים ביקשו להקים הסתדרות בעלת מוסדות נבחרים, תכנית פעולה מוגדרת וסניפים במקומות היישוב השונים.

70 'כרוניקה', הפועל הצעיר, י"ג בכסלו תר"ע (26 בנובמבר 1909). הודעות מעין אלה נהג ועד 'החורש' לפרסם בביטאון מעת לעת. ראו למשל: הפועל הצעיר, כסלו תרס"ט (דצמבר 1908); שם, י' באלול תרס"ט (27 באוגוסט 1909).

71 'מאורעות ומעשים', הפועל הצעיר, כ"ד בכסלו תר"ע (7 בדצמבר 1909); כצנלסון (לעיל, הערה 1), עמ' 165-166.

72 'מכתב חוזר א', הפועל הצעיר, כ"ח בחשוון תר"ע (12 בנובמבר 1909); י' אהרנוביץ, 'לברור המצב', שם, י"ג בכסלו תר"ע (26 בנובמבר 1909); בן פורת [י' ויץ], 'מן הגליל ליהודה (קטע ממכתב לרע)', שם, ט"ו בטבת תר"ע (27 בדצמבר 1909).

73 ראו למשל את שלל הטענות שהעלה מוכיר 'הפועל הצעיר', יוסף שפרינצק, בנמקו את הבחירה לקיים את ועידת המפלגה בשנת 1911 לראשונה בגליל. שפרינצק אל חברי הסניף בפתח-תקווה, י"ח באדר תרע"א (18 במרס 1911), 'שפירא (עורך), אגרות יוסף שפרינצק, א, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 14-15.

ואולם מרבית משתתפי הוועידה תמכו בהקמת 'ועד כללי של פועלי הגליל', שחבריו יהיו מחויבים לעבודתם הציבורית, ואשר ישאף לרכז את כל הפועלים החקלאיים בחבל ארץ זה.⁷⁴ ועידה זו הייתה ראשיתה של 'הסתדרות פועלי הגליל' (ובהמשך גם של תנועת הבלתי מפלגתיים), אך היא זכתה לתנופה רק כעבור שנה, משהצטרף אליה אליעזר יפה, ש'לא היה כמו הבטלנים של פועלי הגליל', כלשונו של כצנלסון, אלא בא מאמריקה כשהוא אמון על סדרי עבודה וארגון, ושכפעילותו הנמרצת הקנה להסתדרות החדשה דפוסים ראויים. מסגרת זו הפכה עד מהרה, לצד 'הסתדרות פועלי יהודה', לגורם ההגמוני בהסדרת הבעיות המקצועיות המשותפות לכלל הפועלים ובהענקת תנופה למימוש רעיון ההתיישבות על ידם במרוצת העשור השני של המאה העשרים.⁷⁵ על כן אין תמה שבשנת 1928, בסדרת הרצאות שנשא לפני חניכי תנועת הנוער 'הבחרות הסוציאליסטית' על תולדות העלייה השנייה, ציין כצנלסון כי 'הסתדרות פועלי הגליל', ולא 'החורש', היא שהניחה את היסוד להסתדרות העובדים הכללית, שקמה בשנת 1920.⁷⁶

הנצחה

בנובמבר 1957, כמה עשרות שנים לאחר האירועים שנדונו כאן, כתב ישראל שוחט לאחיו אליעזר: 'הגיעו אלי שמועות, ששמואל דיין מטפל בסידור חגיגת יובל, לרגל מלאות חמישים שנה להיווסדו של "החורש". לפי דבריו ושל דיין, "החורש" היא יצירת "הפועל הצעיר" דאז, וחברי "השומר" לא השתתפו ביסוד יצירה זו. במקרה נפגשתי עם החבר בן-גוריון, לו יש פרטים אחרים בנוון אבל גם להם אינני מסכים'. שוחט ביקש מאחיו בן השמונים ושתיים לתת לו 'פרטים מדויקים': באיזו שנה נוסד 'החורש' ומי היו חברי הוועד הראשון, וציין כי אף ש'השומר' טרם נוסד אז ודבר קיומו של מסדר 'בר-גורא' לא היה ידוע לציבור, השתתפו חברי המסדר גם ביסוד 'החורש'.⁷⁷ ממכתבו של ישראל שוחט מתברר כי דווקא המחלוקת באשר לזהותו הפוליטית של 'החורש' היא שהלהיטה את הרוחות בקרב ותיקי העלייה השנייה. חודש לאחר מכן, ב-26 בדצמבר 1957, כונסה בבית העם בנהלל מסיבת היובל לייסוד 'החורש'. בהזמנה למסיבה נכתב כי היא תיערך בהשתתפות המייסדים של 'החורש', ה'קולקטיב' ו'השומר'.⁷⁸ שני הגופים הנוספים צורפו להזמנה בעקבות שיחת שכנוע שקיימו נשיא המדינה ורעייתו, יצחק בן-צבי ורחל ינאית, עם דיין, שיחה שבה ביקשו להבהיר לו כי אין לפסוח באירוע הציבורי על מעורבותם של שני גופי הפועלים האחרים שנוצרו באותם זמנים בגליל.⁷⁹ ברם דיין לא נכנע כליל ללחץ המפלגתי-התנועתי. במאמר שפרסם ב'דבר' ערב הכינוס

74 מקרי ו' שפרינצק, 'מועידת פועלי הגליל', הפועל הצעיר, ו' בסיוון תרס"ט (26 במאי 1911); שפירא (לעיל, הערה 10), עמ' 110-114, 122-126; א' שפירא, ברל: ביוגרפיה, א, תל-אביב תש"ס, עמ' 73-77.

75 כצנלסון (לעיל, הערה 59), עמ' 89; ד' צחור, בדרך להנהגת היישוב: ההסתדרות בראשיתה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 20-21, 24-25, 30-31.

76 כצנלסון (שם), עמ' 88.

77 'שוחט אל א' שוחט, נובמבר 1957 (אין תאריך מדויק), אה"ש, מכל 1, תיק 1.

78 אה"ע, IV-114-2.

79 מ' שוחט אל ינאית בן-צבי, 25 בדצמבר 1957, ריינהרץ, ריינהרץ וגולני (לעיל, הערה 17), עמ' 566.

הוא אימת למעשה את חששותיו של ישראל שוחט. דיין, שהיה אמון זה כבר על שחזור קורות ימי הראשונים, סיפר לקוראיו כי 'החורש' הוקם ביזמת אליעזר שוחט, שעלה לגליל מיד לאחר אספת מפלגת 'הפועל הצעיר' בסוכות 1907, וקשר בתחום את כל מפעלות 'החורש' לאזכוריהם בכתבי-העת 'הפועל הצעיר'. ממאמרו נפקדה כל התייחסות ל'קולקטיב' או ל'השומר' כגופים שפועלם רלוונטי לאירוע החגיגי שעמד להתקיים.⁸⁰ מסיבת היובל ל'החורש' וההתרחשויות ערב הכינוס ובעקבותיו היו חוליות בשרשרת האירועים שהתקיימו באותה תקופה, ושהיו חלק בלתי פורמלי בחגיגות שנת העשור להקמתה של מדינת ישראל. גופים ואישים שונים ביקשו אז לקבע ולהנציח את תרומתם לביסוס הישגי המדינה ולהבטיח לאורך ימים את מקומם ואת מעמדם בזיכרון ההיסטורי ובתודעה הקולקטיבית.⁸¹

הנואמים המרכזיים במסיבת היובל בנהלל, שנכחו בה מאות מוותיקי תנועת העבודה, היו ראש הממשלה, בן-גוריון, שהיה נתון בעיצומו של משבר קואליציוני, ושר האוצר, לוי אשכול. בפתח דבריו סיפר בן-גוריון כי דיין הציג לו את האירוע כחגיגת יובל ל'החורש', כגרעין הראשון של הסדרות העובדים, ברוח גישתו משכבר של כצנלסון. בן-גוריון חלק על כך בציניו שיחת פועלים בפתח-תקווה שבה הוא נאם בזכות איחוד מוסדות הפועלים, והדבר התקבל על דעת חברי 'הפועל הצעיר' שנכחו במקום, אך הוועד המרכזי של המפלגה בראשותו של סורדלוב מיאן להיענות לכך. כמנהגו בשנות החמישים הפליג מכאן בן-גוריון אל ראשית ימי העלייה הראשונה והגיע עד עלייתם של תלמידי הגר"א מווילנה, וזאת כדי לבטל מכול וכול את הטענה ש'החורש' היה הגרעין הראשון להסתדרות העובדים הכללית. בן-גוריון כדרכו התכונן היטב לכינוס, והסתייע בחומרים שקיבל מבן-צבי עשרה ימים קודם לכן כדי לקבוע שמניינם של כל פועלי הגליל באותה תקופה היה כארבעים איש, ושמרבייתם היו חברי 'פועלי ציון'.⁸² ביומנו רשם בן-גוריון כי מזמן לו היה לו 'סיפוק נפשי ורוחני ככפגישה זו עם ותיקי השומר ופועלי הגליל מלפני חמישים שנה',⁸³ כאילו כדי להרגיש שעיקר חשיבותו של הכינוס בעיניו הייתה דווקא במפגש החברי עם ותיקי 'השומר', שהיו לו לא מעט עימותים עמם בעבר. בפועל הייתה מסיבת היובל ל'החורש' הזדמנות אחרונה להתוודעות ציבורית קולקטיבית מעין זו, שכן רבים ממשתתפיה הלכו לעולמם בשנים הבאות (מניה וישראל שוחט לא השתתפו בכינוס עקב מצבם הבריאותי). ואולם מעבר לפולמוסו ההיסטורי השגור של בן-גוריון בלטו בדבריו דווקא שני רסיסי זיכרון שבהם חתם את נאומו, ושהיטיבו לשקף את הוויית הקיום של פועלי הגליל בימים ההם. כשבא לגליל, סיפר בן-גוריון, חשקה נפשו לראות את נהר הירדן, 'כי בילדותנו

80 ש' דיין, 'מכאן צמחה ההסתדרות הכללית: חמישים שנה להסתדרות "החורש"', דבר, כ"ט בכסלו תשי"ח (22 בדצמבר 1957). אף המאמר שסקר את האירוע בנהלל נכתב ברוח זו (והפריז עוד בערך 'החורש'): 'ראשוני הפועלים החקלאים בגליל אשר הניחו לפני יובל שנים את היסוד להסתדרות "החורש"', ששימשה במרוצת הזמן מקור כוח וצמיחה להתישבות העובדת, להקמת "השומר", ההגנה וההסתדרות הכללית, השתתפו אתמול בכינוס החגיגי בנהלל' (סופרנו בעמק, "היינו אז מאה פועלים בגליל": כינוס בנהלל ליובל "החורש" – ראשית ארגון הפועלים, שם, ד' בטבת תשי"ח 27 בדצמבר 1957).

81 לחגיגות שנת העשור ראו: א' זלצר, 'השתקפויות מדינה ומרחבה בחג לאומי: אירועי העשור למדינת ישראל 1958-1959)', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ו.

82 'יובל "החורש" – 26.12.1957, אב"ג, נאומים ומאמרים; בן-צבי (לעיל, הערה 63).

83 יומן בן-גוריון, 26 בדצמבר 1957, אב"ג.

לא ידענו על וולגה, דון וויסלה, אבל ידענו: ירדן! רצתי לראות את הירדן וחשכו עיני. זאת הייתה האכזבה הראשונה ואולי היחידה שלי בארץ'. לא היה כרוחבו המועט של נהר הירדן וכזרימה החלשה של מימיו כדי ללמדו פרק חף מזוהר קדומים ומחלומות נשגבים בממדיה הראליים של ארץ-ישראל. ומהאכזבה עבר בן-גוריון אל הפשטות שבגבורה של אותם ימים, ומיצה אותה בהיזכרו בערגה ביום שבו הביא יחזקאל הנקין לסג'רה עשרה אקדחים. הפועלים ויתרו באותו יום על העבודה ושיחקו ברובים 'כמו ילדים קטנים בצעצועיהם. זה היה דבר גדול!⁸⁴ כורח ההסתגלות לקוטנה של הארץ ולצורכי ההתגוננות מפני האוימים האורבים בה כמו המחישו שבעבודה הפיזית בחקלאות, ש'החורש' היה לה אבן פינה, גולם רק אחד ממרכיבי הגשמת הציונות במציאות הארץ-ישראלית.

בעקבות מסיבת היובל התנהלה על דפי עיתוני הפועלים, 'על המשמר' ו'דבר', התכתשות בין ותיקי 'השומר' לבין ותיקי 'הפועל הצעיר' בנוגע לאבהות על 'החורש'. אפשר ללמוד ממנה שגם ברבות השנים הם ראו ב'החורש' גוף רב משמעות בתולדות העלייה השנייה ונקודת ציון מרכזית בדרך לכינונה של הסתדרות העובדים בשנת 1920. כבר למחרת הכינוס הופיעה ב'על המשמר' רשימה מקפת מאת פנחס שניאורסון, מוותיקי 'השומר', שהוכתרה בכותרת: 'חמישים שנה לייסוד הקבוצה: 1907 – שנת ייסוד הקולקטיב של סג'רה'. במאמרו של שניאורסון אין חידושים של ממש מבחינת התיאור ההיסטורי והתובנות הכלולות בו, ואפילו האנקדוטות ששולבו בו חפות מחן או מייחור. גם הצורך לפרסם את המאמר באותו עיתוי נראה תמוה מעט, בהתחשב בכך שחצי שנה קודם לכן, ב-26 באפריל 1957, יצא לאור 'ספר' 'השומר': דברי חברים'. עיקר כוונתו של המאמר הייתה לטשטש ולגמד את חשיבותו הראשונית של 'החורש' במכלול מעשי הפועלים בגליל בשנות העלייה השנייה, ולהאדיר על חשבוננו את ה'קולקטיב', שכן 'מן הראוי שהדור הצעיר יידע, מי הביא את הרעיון ואיך הוא הוגשם. [...] לתת דוגמה לחולמי הסוציאליזם ולבוניו'. שניאורסון הוסיף כי 'בחמישים השנים שלאחר-מכן כוסתה הארץ מאות נקודות. ובמקום השם הצרפתי "קולקטיב", נפוץ בכל פינות העולם השם העברי "קבוצה"⁸⁵. מנייה וישראל שוחט הם שהגו לדברי שניאורסון את מפעל ההתיישבות העובדת, ובאמצעות השילוב של 'דרכי-חקלאות ודרכי-מגן' – ככותרת אחד מסעיפי מאמרו – הניחו את היסודות להגשמתו. כעבור חודשיים פרסם שניאורסון מאמר נוסף, שכותרתו: 'חמישים שנה לארגון "החורש"', ונאמר בו כי 'לפועלי ציון היה כל הזמן רוב מוחלט ב"החורש"'. מבחינה כרונולוגית פתח שניאורסון את תיאור תולדות 'החורש' בעליית פועלים מיהודה לגליל באוקטובר 1907 וטען שערב העלייה לצפון פנו אנשי 'פועלי ציון' לחברי 'הפועל הצעיר' בהצעה להקים בגליל מוסדות משותפים בלתי מפלגתיים, כמו לשכת עבודה ומטבחי פועלים, אך חברי 'הפועל הצעיר' דחו אותם בטענה שהם סוציאליסטים רחמנא ליצלן. ואולם באווירת העבודה והשותפות בגליל נוצר המסדר – 'בר-ג'ורא' – שאפשר את הקמת 'החורש' למרות ההבדלים האידאולוגיים החריפים.⁸⁶ מאמר זה עורר את חמתו של צמח, שבשל מצב בריאותו לא בא למפגש בנהלל, אך במכתבו

84 'יובל "החורש"' (לעיל, הערה 82).

85 פ' שניאורסון, 'חמישים שנה לייסוד הקבוצה: 1907 – שנת ייסוד הקולקטיב של סג'רה', על המשמר, ד' בטבת תשי"ח (27 בדצמבר 1957).

86 פ' שניאורסון, 'חמישים שנה לאירגון "החורש"', על המשמר, א' באדר תשי"ח (21 בפברואר 1958).

למארגנים ציין כי בספרות תנועת העבודה נשתבשו התאריכים בפרשת 'החורש' (הוא התכוון במיוחד ל'ספר "השומר"', שהופיע זמן לא רב קודם לכן). הוא הוסיף כי היה מעמידם על אמתם אילו השתתף באירוע, אך מאחר שאין באפשרותו להגיע, ידחה זאת להזדמנות אחרת.⁸⁷ מאמריו של שניאורסון סיפק לו עילה לקיים את הבטחתו. צמח פרש ב'דבר' את קורות 'החורש' וגלגוליו מראשית היווצרות הארגון ועד בואם של אנשי 'בר-גיורא' לגליל.⁸⁸ במכתב שנשלח כעבור שלושה ימים בדואר מהיר, הזעיק ישראל שוחט את פו, מראשוני הפועלים בגליל ומחברי 'בר-גיורא' ו'השומר', להתייעצות, בנימוק שמאמריו של צמח 'מלא סילופים', והציג לו סדרה ארוכה של שאלות כדי לרענן את זיכרון שניהם (ולמעשה גם את זה של מניה, שכתבה עבור ישראל את המכתב) בטרם יענו לצמח כדבעי.⁸⁹ פו השיב לשוחט כי הוא עלה לגליל ב-24 בספטמבר 1906, לאחר פגישת תיאום עמו, כדי למצוא מקום 'רכוז בשביל חברי ב"ג [בר-גיורא]',⁹⁰ וזאת – ראוי להדגיש – שנה לפני שנוסד בפועל המסדר החשאי ביפו. נראה שמה שהסעיר יותר מכול את ותיקי 'בר-גיורא' היה התיאור הציורי של צמח כאילו הם הגיעו לסג'רה בחבורה גדולה ורעשנית, מצוידים במיטות ברזל ומזרונים, 'האקדחים על ירכם והמצלפים בידיהם'.⁹¹ במקרה זה חטא צמח לעובדות. חברי 'בר-גיורא' הגיעו לסג'רה טיפין טיפין, ישנו על מצע קש שהונח על קרשים למרגלות אבנים, ולא היה ברשותם 'אפילו חצי אקדח', כדברי ישראל שוחט, שהקפיד לצאת חוצץ בפומבי נגד הכתמת חברי מסדרו והצגתם כבעלי רכוש שהיו מצוידים היטב, בניגוד ליתר הפועלים, שהיו חסרי כול.⁹² בתגובה על כך כתב צמח מכתב לשוחט – ובסופו של דבר החליט שלא לשלחו – ובו השתמט וטען כי 'המזרונים ומיטות הברזל וכלי המטבח שהקולקטיב הביא עמו אינם חשובים לעצמם'. צמח ניצל במידה של ערמה את כישרון הכתיבה הספרותית שלו ורתם אותו אל הכרוניקה היבשה של דברי ימי העבר. הוא נזקק לאזכור החפצים כדי להמחיש ולבאר באמצעותם את הלך הרוח שהביאו חברי 'בר-גיורא' וה'קולקטיב' לסג'רה, אך נראה כי לא 'חטא' ממש בדבריו על הלך רוח זה, כפי שמלמד מכתבו של רובין שהובא לעיל. בשל רתיעתו ממזגם של אנשי אותו חוג סירב צמח להזמנתה של מניה להצטרף ל'קולקטיב' והסתלק מסג'רה. הוא נימק את התנגדותו אליהם בהוראות מפורשות שקיבל ממרכז 'הפועל הצעיר' ביפו.⁹³ יהיו הסיבות להתרחקותו של צמח מסג'רה אשר יהיו, עד מהרה גברה הדומיננטיות של חברי מסדר 'בר-גיורא' ו'פועלי ציון' ב'החורש'. גלעדי, מראשי 'בר-גיורא', היה לאחד מפעיליה הבולטים של הסתדרות 'החורש' וחבר הוועד שלה. צמח הרחיק עד מטולה, עבר שם כשנה, ואז נטש את העבודה הפיזית לטובת לימודי אגרונומיה בצרפת. למתווכחים עמו על נכונותו של צעד זה מנקודת המבט של הגשמת הציונות ברוח

87 צמח אל ועד כפר נהלל, 22 בדצמבר 1957, ש' דיין, עם אבות ההתישבות, גבעתיים ורמת-גן תשכ"ז, עמ' 28.

88 צמח, 'החורש' (לעיל, הערה 12).

89 י' שוחט אל פו, 13 באפריל 1958, אה"ש, מכל 1, תיק 1.

90 פו אל י' שוחט, 18 באפריל 1958, אה"ש, מכל 21, תיק ד/50. ראו גם: גולדשטיין (לעיל, הערה 33), עמ' 21.

91 צמח, 'החורש' (לעיל, הערה 12). בהזדמנות קודמת הציג צמח ביתר בוטות וכיעור את בואם של חברי 'בר-גיורא' לסג'רה, ותיאר אותם כ'בני אדם משונים וקולניים, ופניהם ונימוסיהם כפני גייס של כובשים ונימוסיו' (ש' צמח, 'כיבוש-עבודה', לוח הארץ לשנת תשי"א, תל-אביב 1950, עמ' 200).

92 י' שוחט, 'עוד על "החורש"' (מכתבים למערכת), דבר, י"ז באייר תשי"ח (7 במאי 1958).

93 צמח אל י' שוחט (לעיל, הערה 39); הנ"ל (לעיל, הערה 91).

מחנה הפועלים, השיב צמח – כפי שציטט פז בנימה רוויית בוז וציניות – כי 'בגאווה הוא עוזב את המחרשה והמעדר, והולך ללמוד למען העם והמולדת'.⁹⁴

לגלגול זה של המחלוקת על ניכוס 'החורש' קדמו ניסיונות של חברי 'השומר' לשעבר להציג עצמם כאבותיו. כך עשו בברכתם לחגיגות חצי היובל לראשית העלייה השנייה, שהתקיימו בשנת 1929, וכן בשלכם את תכנית 'החורש' ב'קובץ "השומר"', שיצא לאור בינואר 1937.⁹⁵ צמח מצדו תיאר כבר בשנת 1939 את סדרן הנכון, להשקפתו, של ההתרחשויות שהובילו לייסוד 'החורש' ובהמשך להשתלטות 'בר-גורא' עליו.⁹⁶

המילה הפומבית האחרונה בסוגיית המחלוקת על הנצחת קורות 'החורש' בימי העלייה השנייה הייתה של בן-גוריון. לרגל פתיחת חגיגות יובל הקיבוץ וההסתדרות החקלאית בשנת 1961, הוא העיר 'למען הדיוק ההיסטורי' כי להסתדרות החקלאית קדם 'החורש', ש'מנה בקושי שלוש עשרות חברים, אבל זאת הייתה התחלה ראשונה'.⁹⁷ כשיטתו מכבר דאג בן-גוריון לשפוך צוננץ על החוגים המתכנסים ולהבהיר כי ראשוניותם אינה באמת ראשוניות. אולם אגב כך העניק לבסוף ל'החורש' את מקומו ומשקלו הראויים בקורות התקופה, גם אם הקפיד במידה מוגבלת על הדיוק ההיסטורי.

סיכום

מה טעם מצא כצנלסון לפאר ולקלס את פועלו של 'החורש' בשנת 1944? באותה שנה התפלגה מפא"י, וכצנלסון, שטיפח מאז ומתמיד את מוטיב האחדות בתנועת העבודה, חרד שמא הקצנת העימות הפנימי תוביל לפירוק הסדרות העובדים הכללית. כמורה המבקש משומעיו ללמוד את לקחי העבר למען לא יישנו, הוא בחר להגזים בחשיבותו היחסית של 'החורש'. פניו לא היו מופנים להיסטוריה בלבד, אלא בעיקר להווה ולעתיד. בעצם הניסיון 'לגבש את הכלל ככלל' ראה כצנלסון את לוז המורשת של הסדרות 'החורש' לתנועת העבודה. לרגל חגיגות היובל להקמת 'החורש' כתב צמח:

היה 'החורש' עניין צנוע במניינו ובבנייתו ואי אפשר לדבר עליו גבוהה גבוהה. אבל כמה נבטי רעיונות נעלים והרהורים מוסריים היו כבושים בתוכו בחשאי, והללו הציצו לאחר זמן, צמחו ופרחו והביאו פרי הילולים. הווה אומר, הרעיון המוסרי אבי מעשים של אמת ולא תולדתם. לפיכך חייבת כל אומה, אם חפצה חיים היא, לנצור לעולם רעיונותיה מכל משמר. ומבחינה זו חשיבות גם ל"החורש" וזכרו.⁹⁸

94 פז אל י' שוחט, 18 באפריל 1958, אה"ש, מכל 21, תיק ד/50.

95 'ברכת חברי "השומר" בכפר גלעדי לחגיגת העלייה השנייה', מחיינו, 93, סיוון תרפ"ט (יוני-יולי 1929); 'תכנית החורש', קובץ 'השומר' (לעיל, הערה 9), עמ' 49-50. נאמר שם כי מייסדי 'החורש' היו ישראל בצר, ישראל גלעדי, לוי גפן, שלמה צמח, אליעזר וישראל שוחט. רשימה זו מערבת פעילים מרכזיים בגלגולים שונים של קיום הארגון.

96 אני מסתמך כאן על המסה 'בראשית' כפי שפורסמה בשנת תש"ו בספרון בכותרת זו (ראו לעיל, הערה 4). על פי ספרו של ש' צמח 'עבודה ואדמה', שיצא לאור בשנת תש"י, מסה זו (שנקראת שם 'ראשית') נכתבה בשנת 1939.

97 נאום בן-גוריון בפתיחת חגיגות יובל הקיבוץ וההסתדרות החקלאית בהיכל התרבות, 28 במרס 1961, אב"ג, נאומים ומאמרים.

98 צמח אל ועד כפר נהלל (לעיל, הערה 87).

'החורש' יצר תשתית למגע רעיוני וחברתי מתמשך בין פועלים מחוגים שונים. מגע זה היה בעל משמעות מקצועית לכאורה, אבל היו לו איכות ומשקל ציבוריים-פוליטיים, משום שעל פי תכליתו בפועל כוון להגשים את השאיפה הלאומית הציונית. 'החורש' היה אחד הביטויים הבולטים למגמת האקטיוויות, לפעלתנות קדחתנית מתמדת לאיתור דרכים חדשות לפעולה – מגמה שזיהה יוסף גורני כתו ההיכר המובהק במחשבת התחייה הלאומית של מחנה הפועלים הארץ-ישראלי.⁹⁹ התהודה הציבורית וההוקרה החברתית שצבר 'החורש' בתקופת קיומו הושתתו על זמינותו ועל הצלחתו להסדיר מענה סביר למצוקותיהם, לצורכיהם ולמאווייהם של פועלי הגליל. הארגון הפך לכתובת אוטונומית מוכרת ומכובדת, אף שחסר חישוקים מחייבים. קיומו והישגיו היחסיים היו הוכחה לחיוניות הפוטנציאלית האצורה בנכונות הפועלים להקהות את עצמת ההתנצחות האידאולוגית ביניהם לטובת מיסודה של מסגרת ארגונית, רופפת יחסית, המאפשרת בה בעת להבליט מרכיבים משותפים לכלל הפועלי.¹⁰⁰

'החורש' היה ארגון גלילי ביסודו, אך הוא היה ביטוי ציבורי ממוסד לתהליך יציאתו של מחנה הפועלים, שהיה מכונס, כמעט כלוא, באזור יהודה, אל המרחב, אל הספר הארץ-ישראלי. ההיחלצות מתחומי מרכז הארץ החלה בלי משים את התפרשותה של תנועת העבודה בארץ-ישראל והובילה להשתלטותה הרעיונית, החברתית והפוליטית על הארץ. בנימין זאב הרצל חתם את דבריו בקונגרס הציוני הראשון, באוגוסט 1897, באמרו כי 'ביום שבו תהיה שוב המחרשה בידו המחוזקת של האיכר היהודי, תיפתר שאלת היהודים'.¹⁰¹ החלטת הפועלים להתמסר לעבודת האדמה ולא להותירה רק בידי האיכר, הייתה מן הגורמים שקבעו את מקומו ומעמדו הבכיר של הפועל העברי בפתרון שאלת היהודים ובהגשמת הציונות. לשעה היסטורית אחת נדרשה מסגרת אינקובטורית להפיכת המעשה הפוליטי הזה למפעל בר קיימא. מסגרת זו הייתה 'החורש'.

99 י' גורני, 'היסוד הרומאנטי באידיאולוגיה של העליה השנייה', אסופות, 10 (תשכ"ו), עמ' 66.
 100 ראו בעניין זה: צחור (לעיל, הערה 75), עמ' 13-14.
 101 ת' הרצל, בפני עם ועולם: נאומים ומאמרים ציוניים, א: 1895-1899, ירושלים תשל"ו, עמ' 131.